

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE OVNUK BÖLEKLER**Nergis BİRAY*****Öz**

Yazıda Türkçedeki enklitikler üzerine yapılan çalışmalar ve ileri sürülen görüşler doğrultusunda Türkmen Türkçesindeki bazı dil birliklerinin kullanım ve işlevleri incelenmiştir. Farklı görüşler de değerlendirilerek bu yapıların enklitik olup olmadıkları gözden geçirilmiş ve sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkçe, ovnuq bölek, enklitik, Türkmen Türkçesi, pekiştirme.

“SMALL WORDS / PIECES” IN TURKMEN TURKISH**Abstract**

In this article, the studies and views on Turkmen Turkish some construct of languages are examined in terms of use and fuction. Also are evaluated different opinions, these structures is reviewed, whether they are enclitic. Eventually tried to be reach the conclusion.

Keywords: Turkish, clitic, enclitics, Turkmen Turkish, emphatic.

Doğrudan anlamı etkileyen ve söz dizimine anlamca katılan dil birlikleri pekiştirme, kuvvetlendirme ve vurgulama işlevleriyle kullanılırlar. Bazen ögelerin başında bazen arasında bazen de sonunda yer alarak cümlenin farklı ögelerini vurgularlar. Zarf veya edatlara benzemeyen bu dil birimlerini Korkmaz ve Ergin “kuvvetlendirme edatları” grubunda ele almışlardır. Fakat Ergin “...kuvvetlendirme fonksiyonu daha belirgindir.” (1988: 344) tanımıyla, Korkmaz, “...bağlama görevleri yanında sonuna geldiği dil birliklerine dikkati çekme, kuvvetlendirme, belirtme işlevi de katan edatlardır.”(1992: 122) ifadesiyle işlevlerindeki farklılıklara dikkat çekmişlerdir. Bu dil birimleri, Prof. Dr. Leyla Karahan’ın da belirttiği gibi vurgulama / kuvvetlendirme veya kısmen bağlama işlevleriyle en fazla bağlaç / bağlama edatı türünün özelliklerini (2009: 313 – 314) taşımaktadır.

Enklitik terimi, farklı âlimlerin ifadelerinde ve bazı eserlerde şu şekilde tanımlanmaktadır: “Kendisinden önce gelen sözcük ile birleşip bir sözcük gibi okunan sözcük veya ek” (Redhouse Sözlüğü, 1990: 313). “Fonolojik olarak başka bir kelimeye bağlı, ancak gramer bakımından bağımsız olan biçim birimler, klitik terimiyle karşılanır.” (Crystal, 1994: 57). “..bu dil birimleri sözlük anlamından çok gramatik anlama sahiptirler, sözcük olmalarına rağmen sözdizimsel anlama sahip bir morfemdirler fakat fonolojik olarak diğer bir kelimeye bağlıdır” (‘Glossary of Linguistic Terms’). Enklitiği, “vurgudan yoksun olan ve kendisinden

---

* Doç. Dr.; Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nergisb@gmail.com.

önceki sözcükle birlikte bir vurgu birimi oluşturan “öge” diye tanımlayan Vardar, bu dil birimlerine “sonasığınak” adını verir. (2002: 178).

Marcel Erdal, enklitikleri geniş şekilde ele aldığı *Clitics in Turkish* adlı eserinde klitiklerin ek ve kelimededen farklı olan yönlerini inceler (2000: 41 – 48). Ahat Üstüner, bu tür pekiştirme bildiren edatları ‘ek-edat’ olarak isimlendirir, dört türü olduğundan bahseder. Günümüz lehçelerinde ve ağızlarında da bu ek-edatların sık sık kullanıldığını belirtir (2003: 214 – 219). Yıldız Kocasavaş, daha çok “la” üzerinde durur, “şaşkılık, hitap, kuvvetlendirme ve benzeri fonksiyonlarda sona gelen bir edat olduğunu” ifade eder. “çI/çİ, mu/mü, gu/gü, da/de”nin de aslında tek şekilli birer edat olduklarını, birlikte kullanıldıkları kelimelerin etkisiyle kalın ve ince ünlülü şekilleri bulunan birer ek görüntüsüne büründüklerini belirtir. (2003: 2 – 3) M. Vefa Nalbant, “Türkçe Enklitik Edatı LA” adlı bildirisinde ‘enklitik’i “Türkçenin yazılı ilk eserlerinden başlamak üzere anlamı kuvvetlendiren, pekiştiren ve yapıca ekleşme özelliği gösteren birtakım edatlara rastlamak mümkün olmuştur” diye tanımlamaktadır (2004: 2157). Marcel Erdal, klitikleri “Bağımsız bir sözcükle morfolojik değil fonolojik bir birim teşkil eden mana taşıyıcısı bir varlık” şeklinde tarif ederken Ahmet Bican Ercilasun “kelimeyle ek arasında davranış gösteren bir parça” olarak tanımlar (2008: 40 – 41). Enklitikler, sonuna geldikleri kelimenin ses yapısına göre değişiklik gösterebilmekte, bu özellikleriyle de isim çekim eklerine benzemektedirler.

Bu dil birimleri için ‘ek’ (Arat), ‘te’kit’ (Çağatay), ‘zarf eki’ (Önler), ‘ek-edat’ (Üstüner), ‘sona gelen edat’ (Kocasavaş), ‘edat’ (Kaşgarlı), ‘enklitik, edat, ek-edat’ (Nalbant) terimleri kullanılmış veya teklif edilmiştir. Prof. Dr. Ercilasun, makalesinde ‘enklitik’ terimi yerine ‘*eklenti*’nin teklif edilebileceğini ama şimdilik ‘enklitik’i kullanacağını belirtir (2008: 40). Bu yazıda da bu terim kullanılacaktır.

Marcel Erdal, Türkiye Türkçesindeki enklitikleri altı maddede ele alır: “Zaman bildiren: (y)ken; Son takı olan: (y)A ve Dır; İki epistemik parçacık: (y)mİş ve Dır; Dikkat çekici unsurlar: mI (soru), DA, Dır, (y)sA; Zamir öznel: (y)Im, sIn, (y)Iz, sInIz; Bildirme formu: (y)dI+, (y)sA+” (Ercilasun, 2008: 42).

Türkmen gramerlerinde ‘enklitik’ diyebileceğimiz yapılar ‘OvnuK Bölekler’ içerisinde ele alınmaktadır. Makalede bu dil birliklerinden enklitik (ek-edat) olarak değerlendirilenler Türkmen Türkçesindeki kullanışları ve işlevleri ile ele alınmıştır.

Türkmen Dili adlı eserde “modal anlamlı kelimelerin ek haline gelenlerine ovnuK bölek” denildiği belirtilir (TD, 2008: 35). Türkmen Gramerinde bu dil birimleri “kelimenin, kelime grubunun veya cümlenin anlamına ek bir anlam katmak için kullanılan gramer öğelerine “ovnuK

bölek denilir” (TDG, 2000: 528) şeklinde tanımlanmaktadır. Bunların temel özellikleri ise şu şekilde verilmektedir:

Tek başlarına kullanılamaz ve cümlenin ögesi olmazlar. Tek başlarına anlamları yoktur. Birlikte kullanıldıkları kelime, kelime grubu veya cümlenin anlamına tastikleme, soru, sınırlandırma, eşitleme, vs. gibi anlamlar katarlar. Başka bir deyişle bu dil birimlerinin verdiği gramerle ilgili anlam kullanıldığı kelimenin cümledeki işleviyle bağlantılı olarak ortaya çıkar. Sözlük anlamları yoktur. Fonetik açıdan değişikliğe uğramışlardır ve leksik şekillerini kaybetmişlerdir. Vurgu kabul etmezler (TDG, 2000: 528).

Türkmen gramerlerinde “ovnuK bölekler”, eklere benzeyen ama bu sınıfa dahil edilemeyen, kelime veya kelime gruplarına bir özellik katan, yapım ve çekim eki işlevine sahip yapılar olarak nitelendirilirler. Ekleştikleri yapılarla birlikte daha fazla anlama sahip olabildikleri için hem geniş anlamlı hem de çok yönlüdürler. Cümle içindeki görevleri itibariyle bağlama edatlarına benzeseler de kendilerine has bazı özellikleriyle onlardan ayrılırlar (TDG, 2000: 528 – 529).

Genellikle kelime sonuna gelen bu dil birimleri, bazen eklendikleri kelimeyle aralarına kısa çizgi konularak yazılırlar. Bazen de iki tane ovnuK bölek üst üste gelebilir. Örnek:

“-Biz-ä-hä zat gerek.” (- Biz, bize mi bir şey gerek değil.) (Y. Mämmediyev)

Türkmen Türkçesindeki bu dil birimleri kullanımına göre iki gruba ayrılmaktadırlar:

- “1. Kelime, kelime grubu veya cümlenin sonuna getirilenler: -a, -e; -ha,-he; -da,-de; -ay,-ey; -ayt, -eyt; -la, -le; -haw, vs.
2. Kelime, kelime grubu veya cümlenin önüne getirilenler: hi, hiy; ne; iñ; tä, vs.

Her iki şekilde kullanılanlar da vardır. “ay, ey, hav, hev” hem son ek hem de ön ek olarak kullanılırlar” (TDG, 2000: 529).

Bu dil birimleri ses yapısı bakımından da gruplara ayrılmaktadır:

- “1. Bir sestem (ünlü) oluşunlar: -a, -ä.
2. İki sestem (ünlü+ünsüz/ünsüz+ünlü) ibaret olanlar: -da, -de (-da,-de:); -ay, -ey; -mi, -mi, vs.
3. Üç sestem (ünsüz+ünlü+ünsüz veya ünlü+ ünsüz+ ünsüz) ibaret olanlar: hav, hov, ayt, vs.

4. Dört sestten (ünsüz+ünlü+ünsüz+ünlü) ibaret olanlar: -mıka, -mikä (< -mı+ka, -mi+kä)”(TDG, 2000:529).

Türkmen Türkçesinde kullanılan bu birimler bir veya iki hecelidirler, üç ya da dört heceli olanları yoktur. Bu birimlerin çoğu çok anlamlıdır, onlarda hem anlam tabakasını hem modallık tabakayı hem de duygusallık katan anlatışı görmek mümkündür.

OvnuK bölekler bazen kelime, kelime grubu ve cümleleri bağlayarak bağlama işlevini yerine getirirken bazen de yapım ekleri gibi kullanılır. Bu işlevleri sentaks görevi olarak değil anlam olarak yerine getirirler. Onlardaki farklı anlamlar, cümleler arasındaki mantık ve vurguyla da ilgilidir. Bir kelime grubunun anlamını açıkladıkları gibi bir cümlenin de anlamını açıklayabilirler. Eklendikleri unsura farklılık katabilir, hareketlilik verebilirler. Bir bakıma “arabulucu” gibidirler.

TTSG’da bu dil birliklerinin kelimelere eklenerek ek bir anlam verdiği hâlbuki başlangıçta kendilerine ait bir anlamlarının olduğu belirtilir. Bunlar zamanla yardımcı kelime olarak kullanılmışlardır. Bunların birçoğunun yapısı ve işlevleri birbiriyle benzer, ortaktır. Demek ki ilk şekilleriyle düşünüldüğünde bütün Türk lehçelerinde ortak olmalıdırlar (Nurmahanova, 1971: 137 – 138).

A. Görevine göre ovnuK bölekler:

OvnuK böleklerin görevi ya bağlama ya da kuvvetlendirme yani pekiştirmedir. Görevleri açısından ovnuK bölekleri bu iki grupta ele almak mümkündür.

1. Bağlama görevini yerine getirenler:

1. -mı, -mi: Bağlama işleviyle kullanılır.

İtlerden kaçıp baryarmı, goyun gözleyärmı, garaz, möcegiñ öz derdi özine yetikdi. “İtlerden mi kaçıyor, koyun mu bekliyor, kısacası, kurdun derdi kendine yetiyordu.” (TDG, 531).

Ertirmı, aqşamı, gündizmi, gıce saygarıp bolmayar hovanıñ yüzün. “Sabah mı, akşam mı, gündüz mü, gece mi, havanın durumunu anlamak mümkün değil.” (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> e-tarih 08. 2014)

2. -da, -de: “-da, -de” zamanda paralellik veren bağlama edatlarının işlevini yerine getirir (TDG, 536).

-Bolyaar, doost men seni arkama alar daa yaabuñ añırsına geçirääyerin. “-Olur, dost ben seni arkama alır ve kanalın öbür tarafına geçiririm.” (eogrenme.aof.edu.tr e-tarih 02. 2015)

Gelen adamlarıñ geñeşini aldı-da öylendi. “Gelen insanların nasihatlarını dinledi ve evlendi.” (TDG, 537)

Ana, şol gurruğa gir de, gıgır da şol sırı ayt. “İşte o susuz kuyuya gir ve / de bağır ve / de o sırrı söyle.” (eogrenme.aof.edu.tr e-tarih 02. 2015)

3. *-ha, -hä, -he:* Bağlayıcılık işlevi ile kullanılır (TDG, 542).

Gaç-ha gaç, kow-ha kow onuñ heniz gören zadı döldi. “Kaç babam kaç, kovala babam kovala o henüz böyle şeyler görmemişti.” (GE, 42)

“Bu adam celladı öldürdi” diyşip: “Tut-ha-tut, öñünden bol-ha” bolşup şapba jılavlap tutdular munı, getirdiler Hüñkäriñ gaşına. “Bu adam celladı öldürdü” diyerek: “Yakala haydi yakala, önüne geç ha!” diyerek bağışarak tuttular bunu, Hüñkar’ın karşısına getirdiler. (GE, 201)

4. *ne: “...ne...ne...”* veya *“ne...ne-de...”* şeklinde kullanılmaktadır.

Hovlınıñ içinde ne ayalı, ne oğlu, hiç kim yok. “Avluda ne karısı ne oğlu, hiç kimse yok.” (HZTD-S, 178)

Emma munuñ öñünden ne guyı, ne kak, ne-de yap, hiç zat çıkmadı. “Ama bunun önüne ne kuyu ne çukurluk bir yerde su ne de kanal, hiçbir şey çıkmadı.” (TDG, 547)

Olara ne geyim berdiler, ne aylıklarını tölediler, ne-de iymitlerine seretdiler. “Onlara ne giyecek verdiler, ne aylıklarını ödediler, ne de yiyecekleriyle ilgilendiler.” (HZTD-S, 178)

5. *hem:* “hem” tek başına veya “hem.... hem...” yapısıyla bağlama görevinde kullanılmaktadır (HZTD-S, 174).

Meret, Oraz hem Durdı okayarlar. “Meret, Oraz ve Durdu okuyorlar.” (HZTD-S, 174)

İndi olar şol çukura düşmelidirem, şondan çıkıp bilmän galmalıdıram. “Şimdi onlar, hem o çukura düşmelidirler hem de o çukurdan çıkamayıp kalmalıdırılar.” (I - <http://talyplar.com> 12. 2014)

Ol hem okayar, hem yazyar. “O hem okuyor hem yazıyor. / O, okuyor ve yazıyor.” (HZTD-S, 174)

II. Enklitik görevini yerine getirenler:

1. *-mı, -mi:* –mı, –mi’nin kuvvetlendirme işlevine şu örnekler verilebilir:

Eklendiği kelimenin sonunda “*ahırı, beri*” sözlerinden biri veya “*nâme*” zamirinin gelmesiyle soru anlamı kuvvetlendirilir (TDG, 530)

Garaz, gış düşenden soñ, Meret arçınıñ gapısında hiç haçan-da oynamaga vagt bolmacagına Durdınıñ gözi yetdi. “Kısacası, kış gelince, Durdu, hiçbir zaman muhtar Meret’in kapısında oyun oynamanın mümkün olmayacağını anladı.” (I - <http://talyplar.com> e-tarih 12. 2014)

Bir gece barıp, hemmesini anıklap gaydiberende bomayarmı ahırlı. “Bir gece gidip, hepsini açıklayıp da döndüğünde iyi olmaz mı nihayetinde.” (TDG, 530)

2. *-da, -de:* Eklendiği kelimenin anlamını güçlendirmektedir.

-Murat aganı öñküsinden de beter ünjä saldı. “Murat Ağa’yı öncekinden de beter huzursuz etti.” (HD, 35)

Diğer “-da, -dä”den ünlü uyumuna girip girmeme konusunda ayrılır. “-da,-dä”nin aksine, “-da, -de” ünlü uyumuna girer. Kelimenin sonuna eklenir, araya çizgi konularak yazılır (TDG, 535). Onun verdiği anlamlar şunlardır:

a. Cümlenin yüklemi dışındaki öğelere eklendiğinde o kelimedeki anlatılan düşüncüyü diğerlerinden farklı şekilde göstermeye hizmet eder (TDG, 535).

Agalıñ ecesi Bibisoltan-da bir gapdalından yapışdı. “Agal’ın annesi Bibisultan da bir tarafından yapıştı.” (TDG, 535)

b. Birbiriyle eşit cümle öğelerini oluşturan kelimelerden her birine eklenen “-da, -de”, onların anlamını güçlendirir (HZTD-S, 171).

Garrılar-da, yaşlar-da, yetişen kızlar-da toya gitmäge saylanıp durana meñzeyärdiler. “Yaşlılar da, gençler de, yetişen kızlar da düğüne gitmek için süslenmiş benziyorlardı.” (TDG, 535)

Aknabat ece-de, Berdi ata-da ilden kem galmacak boldı. “Aknabat anne de, Berdi baba da diğerlerinden eksik kalmak istemedi.” (HZTD-S, 171)

c. “-da,-de” bazı yardımcı kelimelerle kullanıldığında eklendiği kelimenin anlamını kuvvetlendirir (TDG, 536).

Hızmatıñ görünse-hä gadrıñ bilner, yogsada bolcağıñ belli. “Hizmetin bir görünse, kadrini bilirler; yoksa da olacağın belli.”(TDG, 536)

ç. *-da, -de* enklitiği iki defa tekrarlanıp, birleşen kelimelerin veya cümlelerin anlamlarını birbirinin karşısına yerleştirir, karşılaştırır veya onların anlamlarını kuvvetlendirir (TDG, 536)

...garıp bolsañ, bu dünyäniñ saña lezzeti yok, “Gurduñ agzı iyse-de gan, iymese-de” diyenleri. “... garipsen bu dünyanın tadı yok, “Kurdun ağzı yese de kanlı yemese de” dedikleri gibi.” (I - <http://talyplar.com> e-tarih 12. 2014)

Biziñ halkımızniñ içinde şa-da bir, geda-da bir. “Halkımızın içinde şah da geda da aynı.” (TDG, 536)

3. *-la, -le:* Kısa ünlüdür. Eklendiği kelimeyle arasına kısa çizgi konulur. Vurgu “-la, -le”nin önünde yer alan hecenin üzerindedir.

Kitabıni görkez-le. “Kitabını göster bir/hele/ya.” (TDG, 537)

Hava, doğru-la, indi bolcak iş bolupdır. “Evet, doğru ya, artık iş işten geçmiş.” (HD, 269)

“*Hava, bar, yok*” gibi kelimelere eklendiğinde, cümlede anlatılan düşüneyi kuvvetlendirir, cümleye biraz da duygusallık katar (TDG, 538).

Muñ ızında goluñ bar-la. “Bunun ardında elin (senin müdahalen) var ya.” (KG, 181)

Kakası geñ galyar: “Hov, keypiñ yok-la?” “Babası şaşırır: “Hey, keyfin yok gibi.” (GESE, 47)

Hava-la, ol örän gudratlı ahun. “Gerçekten ya, o çok kudretli bir hoca. (G, 183)

- *Serediñ-le, ol dāli meniñ birliğimi bilmez, şükür kulmaz, meniñ ulı dergahımda men-menlik eyelär – diydi.* “-Bakın hele, o deli benim birliğimi bilmez, şükretmez, benim ulu dergahımda benlik ediyor.” (www.gunesh.org/turkmen e-tarih 01. 2015)

4. *-a, -ä; -ya, -yä:* Bu enklitik, herhangi bir fikre bakışı anlatır, eklenen sözün anlamına ek anlamlar katar, bu sözün nağmesini güçlendirir. Bütün Türk lehçelerinde sık kullanılmaktadır. Halk ağızlarında *-ya, -yä* şeklinde kullanılışını da (bu-ya, şu-ya) görmek mümkündür.

Cümlelerin yüklem dışındaki öğelerine ve şart bildiren cümlelerin yüklemine eklendiğinde, o sözün anlamını kuvvetlendirir, onu diğerlerinden farklı hale getirir (HZTD-S, 182), kelimeye duygu ve vurgu katar.

“*Gelene-gidene, çaya-suva serediñ-ä*” diyip nāgile hüñürdedi. “Gelene gidene, çaya suya baksanıza!” diye memnuniyetsiz şekilde kendi kendine söylendi.” (turkmenkultur.com 11. 2014)

Gızım seniñ özüñ bu bolşuñdan razı bolsañ razısın, emma men-ä razı däl. “Kızım sen bu halinden razı olabilirsin, ben ise razı değilim.” (HZTD-S, 238).

Vay, kız Orazsoltan, oñ yanında bir türkmen adamsam-a bar yalı. “Vay, kız Orazsoltan, onun yanında bir Türkmen erkeği de var gibi.” (I - <http://talyplar.com> 12. 2014).

Men-ä, dogrusı, yanımda sen bolmasañ, onuñ bilen duşuşmaga gorkyarin. “Ben de, gerçekten, yanımda sen olmasan onunla karşılaşmaya korkarım.” (HZTD-S, 182).

5. *-ha, -hä, -he:* “-ha, -hä, -he” ünlüyle biten yüklem dışındaki diğer cümle öğelerine eklenir ve cümlenin o öğesini kuvvetlendirir, onun anlattığı fikri başka bir fikirle karşılaştırmayı sağlar.

Yöne yarağı-ha gurgun bolarlı – diyip, öy eyesi öz mihmanını övdi. “Ev sahibi, misafirini: Fakat silahı da her zaman hazır, diye övdü. (G, 14)

- Hava oglum, ... bu maslahatıñ gövne oturmazça maslahat-ha däl. “-Evet oğlum, ... bu öğüdün gönle uygun gelmeyecek bir öğüt de sayılmaz.” (TDG, 541).

Şol Ahalda yere süsdürip gaydarlar. Onsoñ asıl-ha gözünüz-de görmez, gulagıñız-da eşitmez. “Şu Ahal’da yere koyar da dönerler. Sonra gerçekten gözünüz de görmez, kulağınız da duymaz.”

6. *hem, -(h)am, -(h)em:* “hem” bağlama edatından ortaya çıkmıştır. “hem” ve “-(h)am, -em” şekilleri kullanılır. Eklendiği kelimenin anlamını güçlendirir.

Orazsoltan ece hem yerinden turdı. “Orazsoltan Ana da ayağa kalktı.” (I - <http://talyplar.com> 12. 2014)

Göroğlı, biziñ ganımızam bolsa, günämizem bolsa ötseñ aydayın, yogsam hiç aytmayas. “Köroğlu, bizim intikamımız da olsa, günahımız da olsa affedeceksen söyleyeyim, yoksa hiç konuşmayız.” (GE, 379).

Käsi-hä başdaşlık etmän yaşabam bilenok, gıybatsız yaşap bilmeyänem kän, .. “Bazıları da yoldaşlık etmeden yaşayabilen de, gıybatsız yaşayamayan da çok, ...” (turkmensahramedia.net e-tarih 02. 2015)

7. *-ay, -ey:* Kelimenin sonuna eklenir. Soru kelimelerinin yüklemine eklendiğinde onun anlamını güçlendirir (TDG, 534).

- Kimkäney ol? “Kim ki o?” (I - <http://talyplar.com> 12. 2014).

Şu gün şehre barcakmay? “O gün şehre varacak mı ki / varacak mı?” (TDG, 544).

8. *-hi, -hiy (-hey):* Ad ve fiillerin önünde yer alır ve ayrı yazılır.

a. Soruyu güçlendirir (TDG, 547).

“- *Hey yeke ağız sözem yatdan çıkararlarımı?* “- Acaba ikicik lafi da unutulur mu?”

-*Hov aga, şu baryan ugrunda hi olca-polca diyen yalı bir talap bar mı?* “- Evet ağa, bu gittiğinde acaba ganimet manimet denilecek bir istek var mı?” (TDG, 547).

-*Hä, Näme geplemân otırsuñ? Utanmayamıñ, uyalmayamıñ, hiy, beyle-de masgaraçılık bolarmı?* “-Ha.. Niçin konuşmuyorsun? Utanmıyor musun, arlanmıyor musun, acaba, böyle de edepsizlik / gülünç durum olur mu?” (I- <http://talyplar.com> 12. 2014).

Hiy dünyäde Uzuk yalı perizat barmıka? “Acaba dünyada Uzuk gibi bir peri var mı ki?” (TDG, 547)

b. Yükleme yokluk anlatan sözlerden oluşan cümlelerde anlamı güçlendirir (TDG, 547).

Göroğlu, ... bolup, yatıp yer diñleyär, sıgıryar, hi munuñ gulagina ilyän zat yok. “Köroğlu, ... olup, yatıp yer dinliyor, duymaya çabalıyor, yine de onun kulağına gelen bir şey yok.” (TDG, 547)

9. -ov: Kuvvetlendirme görevinde kullanılır.

Özi-hä onı onda üyşürip, munı munda çasıryp, midam yetişiksiz gara günde-ov. “O da, onu oraya yığıp bunu buraya dağıtıp her zaman yaşanmayacak böyle kara günde bile ha.” (I- <http://talyplar.com> 12. 2014).

Mahtumgılı Pıragı gatı beyik şahir, yekece de manisiz goşgusı yog-ov! “Mahtumkulu Firakî çok büyük şair, anlamsız bir tek şiiri bile yok!” (ertir.com e-tarih 02. 2015).

B. İşlevine göre ovnuk bölekler:

Türkmen Türkçesinde kullanılan bu dil birimleri, kullanışları ve işlevleriyle şu şekilde sınıflandırılabilir¹:

I. Soru Bildirenler:

1. -mi, -mi: G. Ramstedt “mi”nin “näme” şeklindeki eski bir zamirden geldiğini söyler (1957: 78). A. Ahmedov ise onun bugünkü “näme, kime” zamirlerinin temelinde yer alan “ne, nine” kelimelerinden geldiğini tahmin eder (1961: 46).

Hacıeminoğlu, mı/mi/mu/mü’nün Eski Türkçeden beri var olduğunu, isim ve fiillerden sonra gelen bir ek olduğunu ifade eder (1992: 275). Karaağaç, mI, mU’yu “*Ünlem Edatlarının*” “*Soru Edatları*” grubunda değerlendirir (2009:169).

¹ Türkmen Türkçesi gramerlerinde “Ovnuk Bölekler” başlığı altında verilen ve sadece anlamına göre ele alınan bu dil birlikleri ile ilgili sınıflandırma tarafıma aittir.

-mı, -mi'nin geldiği cümlelerin yüklemi şimdiki zaman (-yar, -yär); bilinmeyen gelecek zaman (-ar, -er) gibi ekleri alırsa bu dil birimi şahıs ekinden önce de sonra da gelebilir: *Göryärmiñ? // Göryärmiñsiñ? – Göryärsiñmi?* “Görüyor musun?” (TDG, 530).

-mı, -mi, vurgu kabul etmez, bağlandığı kelimeye eklenerek yazılır (TDG, 530). İşlevlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Cümlelerin haber bildiren her tür kelime grubuna eklenerek soru ifade eder (TDG, 530).

– *Bä, mihman, senem göreşcekmi?* “– Hey, misafir, sen de göreşecek misin?” (G, 20).

Bir bölecik hatıñ gelenini bilyärmiñ? “Birkaç mektup geldiğini biliyor musun?” (TDG, 530).

Retorik soru anlatır. Bu tür yapılarda konuşan sorduğu şeyin gerçekleşmeyeceğine inanır. Ek olarak dinleyiciyi de onun olmayacağına inandırır (TDG, 530).

- *Duruñ, işan ağa, sözüñiz agzüñizda, “Cemağat gızıñ nika vekilçiligini eşidyändir” diydiñiz. Gızıñ razıçılığı gerek dälmi?-diydi.* “-Durun, hoca, sözünüz bir dursun, “Cemaat kızın nikah vekilini duymuştur.” dediniz. Kızın evet demesi gerekmez mi?” (Gerekir). (I-<http://talyplar.com> 12. 2014).

-*Yaman gözden daş durduñiz dälmi?* “-Kem gözlerden uzak durdunuz değil mi?” (Ama durmadınız.) (TDG, 531).

2. –*da, -dä (-da:, -dä:)*: J. Deny, “-*da, -dä*”nin “*dahi*”den geldiğini ifade eder (TDG: 2000:533). Bazı dilbilimciler bu fikre katılırken (Kononov, Mukataliyev – TDG, 2000:533) bazıları da *dakı/dagı* kelimesinin aslında “-*da*”dan geldiğini (Pekarskiy – TDG, 2000: 533) söylerler.

Muharrem Ergin, *da/de* edatının *ma/me*'nin yeni şeklinden ibaret olduğunu belirtir. Burada bir benzeşme veya analogik bir tesir olduğunu vurgular (1988:339). Necmettin Hacıeminoğlu, “*dağı >dağı /dağı (bk. tağı)*” Eski Türkçeden itibaren günümüze kadar kullanılagelen bu edatın hem bağlama hem de kuvvetlendirme edatı olduğunu; Eski Türkçedeki *ma/me* ve *ok/ök* edatları gibi “bağlama, sıralama, belirtme ve bilhassa kuvvetlendirme işlevinde kullanılan Batı Türkçesine ait bir edat olduğunu, yaygın kullanıldığını” belirtir. (1992: 138/195/220). Talat Tekin, ‘*da/de* bağlayıcısı’nın *dakı*’dan geldiğini öne sürer (“1.*dağı >dağı*; 2. *dağı >dağı >dahi*; 3. *dağı >dağ > *dah > da*”) (1958: 277). Adamoviç, *da/de*’nin kökenini ‘*yita*’ olarak gösterir ve bu edatın ‘*tağı*’ ve ‘*dağı*’ ile aynı dönemlerde kullanıldığını söyler (2006:178–179). Karaağaç, “*tağı*”yı bağlama edatlarının “*karşılaştırma-denkleştirme ilişkisi sağlayan edatlar*” grubuna dâhil eder (2009:162–167).

Bu dil birliği, isimlere, şimdiki ve gelecek zaman eki almış fiillere, sıfat-fiillere ve başka benzer yapılara gelerek cümlenin yüklemi görevinde kullanıldığı zaman soru anlatır.

— *Eysem, seniň aydışiňa görä, obaňda bay yok-da?* “-Öyleyse senin dediğine göre köyünde zengin adam yok, öyle mi?” (TDG, 534).

3. *-la, -le*: “-la, -le” şahıs eklerinden veya ek-fiilden sonra gelince eklendiği kelime cümlenin yüklemi olur; kesinleştirme, şüphe ve kuvvetlendirme bildirir (TDG, 537).

— *Sonam öz aramızda alalı-la – diyip, Bayramgülden hayış etdi.* “- Onu da kendi aramızda alalım ha! diye Bayramgül’den ricada bulundu.” (G, 114).

-Ay, özüňiz bir zat edersiňiz-le, Suhan aga. “-Ay, siz bir şeyler yaparsınız herhâlde, Suhan Ağa.” (I- <http://talyplar.com> 12. 2014).

- Vah, hava-la. “*Hudaya-da inansaň inan velin, eşecigiňi berk duşa*” *diyipdirler-le.* “- Vah, gerçekten de. “Allah’a inanacaksan inan, ama eşeğini sağlam bağla.” demişlerdir ya.” (HD, 91).

II. Kuvvetlendirme / Pekiştirme Bildirenler:

1. *-mi, -mi*: Yukarıda işlevleri anlatılan –mı, –mi’nin kuvvetlendirme işlevine şu örnekler verilebilir:

Özüň diymeyämiđiň, “Ecem yogaldı velin, ol maňa üytgeşik adam yalı bolaydı” diyip... “Sen demiyor muydun “Annem öldü gitti fakat o bana farklı bir insan gibi oldu” diye...” (HT, 9).

- Ece, hol odunu görýämiđiň, şonı Berdi getiripdir. “- Ana, şu odunu görüyorsun ya, onu Berdi getirmiş.” (HD, 10).

- Gördüňizmi biziň ahunımızı, oturan yerinden bilip oturan eken! “Gördünüz mü (gördünüz ya) bizim hocayı, oturduğu yerden her şeyi biliyor ya!” (G, 184).

2. *-da, -de²*: Türkmen Türkçesinde bu dil biriminin eklendiği kelimeyi güçlendirdiği ifade edilmektedir.

İlki-ilkiler Vanya’da, Kakacan-da yığı-yığıdan Aynanıň yanına gelyärdiler. “İlk başlarda Vanya’da, Kakacan’da sık sık Ayna’nın yanına geliyorlardı.” (G, 107).

Cümleye kattığı anlamlar şunlardır:

² Kökeni ve geldiği yer hakkında bk. –da, –dä, , s. 5–6.

a. Cümlenin yüklemi dışındaki öğelere eklendiğinde o kelimedede anlatılan düşünceyi diğerlerinden farklı şekilde göstermeye hizmet eder (TDG, 535).

Begenceğini-de, gıncacığını-da, gülceğini-de, ağlacığını-da bilmän, yüzünü aşak salıp başını yaykayar. “Sevineceğini de, üzüleceğini de, ağlayacağını da, güleceğini de bilemeyip yüzünü asar, başını sallar.” (TDG, 535)

b. Birbiriyle eşit cümle öğelerini oluşturan kelimelerden her birine eklenen “-da, -de”, onların anlamını güçlendirir (TDG, 535).

Bu sözler öteni-de, gelceği-de, yine bir gezek Cıgalıbegiñ yadına saldı. “Bu sözler geçmiş de geleceği de yine, bir defa daha Cıgalıbek’in hatırına getirdi.” (TDG, 535)

c. “-da,-de” bazı yardımcı kelimelerle kullanıldığında eklendiği kelimenin anlamını kuvvetlendirir.

Horlananıñ bilyäs. Eysem-de bolsa zelesiñ yarısından gaytmak hem peyda. “Küçük düşürüldüğünü biliyoruz. Öyle de olsa zararın yarısından dönmek de faydadır.” (TDG, 536)

ç. -da, -de enklitiği iki defa tekrarlanıp, birleşen kelimelerin veya cümlelerin anlamlarını birbirinin karşısına yerleştirir, karşılaştırır veya onların anlamlarını kuvvetlendirir (TDG, 536).

Biziñ halkımızıñ içinde şa-da bir, geda-da bir. “Halkımızın içinde şah da geda da aynı.” (TDG, 536)

3. -la, -le³: Kısa ünlüdür. Eklendiği kelimeyle arasına kısa çizgi konulur. Vurgu “-la, -le”nin önünde yer alan hecenin üzerindedir. Gramerde verildiğine göre kökeni belli değildir. “-da,-de” ile aynı kökten olduğu tahmin edilebilir (TDG, 2000: 536). Nalbant, ‘-la,-le’nin kökenini Moğolca’daki “-le”ye bağlar (Nalbant, 2004: 2161–2162).

“-la, -le”nin “-lay, -lây (< la+ay, -le+yey), -lañ, -leñ (< -la+ñ, -le+ñ)” şekillerinde kullanıldığı da görülmektedir. Ünlü uyumuna girer. -lay, -ley şeklinin kullanıldığı yerlerde bazen bu uyumun bozulduğu görülür. Mesela:

- Hi... şolañ yegeni-lay. “— Ha.. Onların yeğeni ya.” (TDK, 537)

³ Kökeni, tarihî ve günümüz Türk lehçelerinde kullanılışı hakkında geniş bilgi için bk. ERCİLASUN, A. B. (2008). La Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi. *Dil Araştırmaları*, 2, 35–56; KAŞGARLI, S. M. (2004). Uygur Türkçesinde la Edatı Üzerine, *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara, 1731–1735; KOCASAVAŞ, Y. (2003). Çağatay Metinlerinde Görülen LA Hakkında. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 242, 183–188; NALBANT, M. V. (2004). Türkçe Enklitik Edatı “LA”, *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*. (20–26. 09. 2004). TDK Yay. Ankara, 2157–2174; ÖNLER, Z. (1996). Türkçede LA Zarf Eki. *Uluslar arası Türk Dili Kongresi, 1992, Bildiriler*. TDK Yay. Ankara; TULUM, M. (1993). -La / -Le Ekine Dair, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXVI, 157–164.

—*Bu gece yaman gati kaçyarsıñ-la, munuñ sebäbi näme?* “— Bu gece çok hızlı kaçyorsun ha (öyle mi), bunun sebebi ne?” (TDG, 537).

Bazen “-la, -le” teklik şahısta kullanılan “-sa, -se”li şekle eklendiğinde “-la,-le”nin “I” sesi “n”ye dönüşebilir (-sa-la; -se-le > -sa-na, -se-ne). Bazı dilbilimciler bunu kabul etmezler, ayrı bir enklitik (~ ovnuک bölek) olduğunu ifade ederler. (Dimitriyev, N.K., Hangeldin, V.N., Gazizov, R.S., TDG; 2000: 538). Bizce buradaki yapının cümlelerin gösterdiği şahsı belirtmesi de göz önünde bulundurulduğunda “-sa+n+a, -se+n+e” şeklinde olması daha doğrudur. Eğer ovnuک bölek olarak ele alınacaksa buradaki “-a, -e” bu şekilde değerlendirilmelidir.

— *Oglum, atdan düşsene, habarcıgıñı alayım, habarcıgıñı.* “- Oğlum, attan insene, habercigini alayım, habercigini.” (TDG, 538).

— *Men traktor yasayan bolcak. —Hä, şeyle diysene!* “- Ben traktör yapacağım. – Ha, öyle desene.” (HZTD-S, 219).

—*la, -le:* “-da, -de” gibi eklendiği kelimenin anlamını güçlendirir:

— *A gız, señkä geldilermi, maşın durdı-la gapıñda!* “- A kız, sana mı geldiler, araba durdu da kapında!” (turkmenhost.com e-tarih 01. 2015).

.. *muni gırdıñ-la.* “.. bunu kırdın be!” (www.ertir.com e-tarih 02. 2015).

“*Hava, bar, yok*” gibi kelimelere eklendiğinde, cümlede anlatılan düşünceyi kuvvetlendirmeyi sağlar. Ayrıca bu düşünceye biraz da duygusallık katar.

— *Hava-la, “Bal tutan barmagını yalar” diyipdirler.* “- Gerçekten de, “Bal tutan parmağımı yalar” demişlerdir.” (TDG, 538).

— *Yok-la agam, sazçılıkda okayan,...* “-Yok ya ağam, müzisyenlikte okuyorum, ..” (HT, 31).

— *Göroğlı, ajdar barmı, şir barmı, bir yakımsız tovuş bar-la?!* “Köroğlu, ejderha var mı, arslan var mı, hoş olmayan bir ses var gibi/sanki.” (GE, 449).

— *Gör-le, dirice maymun!- diyyär.* “Bak ya /Gördün mü, capcanlı maymun!” diyor.” (<https://vk.com> e-tarih 12. 2014).

—*la, -le:* Fiilin belirsiz gelecek zaman çekimli şekline ve “-dır, dir” ekini alan sıfat-fiilli şekillere eklendiğinde de kuvvetlendirme belirtir.

— *Ay, bizi iş yadatmaz-la.* “- Oy, bizi iş yormaz ya/be.” (TDG, 538).

Ol şu gün instituta gelir-le. “O bugün enstitüye gelir (büyük bir ihtimalle).” (TDG, 538).

... bir göz görümlüğüdür-le. “... göz görümlüğü kadardır ya.” (I- talyplar.com e-tarih 12. 2014).

— *Hay, bizde dağı-da indi kuvvat galmandır-ley.* “- Hey, bizde de şu anda kuvvet kalmamış olmalı.” (TDG, 538).

4. *-a, -ä; -ya, -yä:* Bu enklitik, herhangi bir fikre bakışı anlatmak, eklenen sözün anlamına ek anlamlar katmak, bu sözün nağmesini güçlendirmek gibi fonksiyonları yerine getirir. Bütün Türk lehçelerinde sık kullanılmaktadır. Genellikle bağlama edatı veya ünlem olarak bilinir. Mahmut Kaşgarî, “a” için “şaşıрма anlatan sözdür” (MK, 1960: 75) bilgisini verir. Malov ise “a”nın Arap diline ait bir ovruk bölek olduğunu belirtir (XIV. asır) (1951: 353). Pekarski “a”nın korkma, şaşıрма anlatan bir ünlem olduğunu (1959: 1); Budagov ise “ovruk bölek olduğunu” (1869: 1) söylerler. Murataliyev, Kırgız dilindeki kullanışlarından hareketle farklı bir çözüm önerisinde bulunur. Ona göre ovruk bölek-bağlayıcı olan “a”, “I” ünsüzünün düşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır yani “al” sözünden ortaya çıkmıştır (1959: 24).

“-a, -ä” vurgu kabul etmez. Bazen bu enklitiğin önüne çizgi konulur.

Halk ağızlarında *-ya, -yä* şeklinde kullanılmasını da (bu-ya, şu-ya) görmek mümkündür.

Cümlelerin yüklem dışındaki ögelerine ve şart bildiren cümlelerin yüklemine eklenir, bu durumda anlamı kuvvetlendirir. Kelimeye duygu ve vurgu katar (TDG, 540). Ortaya çıkan anlamın başka bir şeyle karşılaştırıldığını da gösterir. Bu anlam ayrımlarını seçebilmek zordur.

Bu pagtalık pullarıñ ahlisem-ä siziñ elinizden geçyä. “Bu pamuk için toplanan paraların hepsi de mi sizin elinizden geçiyor.” (I- talyplar.com e-tarih 02. 2015)

— *Mamacan, derdim-ä bildiñ, indi şonuñ eminem edip bilseñ?* “- Anneciğim, derdimi de bildin, şimdi onun çaresini de bulabilsen?” (TDG, 540).

Yagşı iş-ä bolmandır:... “Güzel bir iş de olmamış: ....” (I- talyplar.com e-tarih 02. 2015)

5. *-ha, -hä, -he:* Yukarıda soru bildirdiğinden bahsettiğimiz “-ha, -hä, -he”nin kuvvetlendirme bildirdiği de görülür.

Ünlüyle biten yüklem dışındaki diğer cümle ögelerine eklenir ve cümlelerin o ögesini kuvvetlendirir, onun verdiği anlamı başka bir fikir ve anlamla karşılaştırmayı sağlar (TDG, 541). Eklendiği kelimeye belli bir oranda duygu da katar. Böyle bir durumda o, özel bir vurgu

ile söylenmez, eklendiği cümleyle birlikte söylenir ve yazarken kelimeyle arasına kısa çizgi konularak yazılır.

Bu aydyaniña-ha gulagam asmadı. “Bu söylediğine mi/de, kulak bile vermedi.” (TDG, 541).

Hangulı: – Soň nireden tapılcağını-ha bilcek däl veli, edil şu vagt-a men tapıp bereyin – diydi. “Hankulu: “Onun nereden bulunacağını da bilmiyor, fakat, şu anda da ben buluvereyim”, dedi. (G, 26)

— *Yigitler, ine şol Göroglı diyenleri-hä biz bolyarıs.* “— Yiğitler, işte o Köroğlu dedikleri var ya (~ de), o biziz.” (TDG, 541).

Eklendiği kelimelerin anlamını güçlendirir.

Şol Ahalda yere süsdürüp gaydarlar. Onsoň asıl-ha gözünüň-de görmez, gulagıñız-da eşitmez. “Şu Ahal’da yere saplar da dönerler. Sonra gerçekten gözünüz de görmez, kulağınız da duymaz.” (TDG, 542)

“-ha, -hä, -he” bazı kelimelerle o kadar birleşmiştir ki ayırt etmek zordur: mha (< m-ha), holha (< hol-ha), anha (< an-ha)¹.

6. *hem, -(h)am, -(h)em*⁴: “hem” bağlama edatından ortaya çıkmıştır. “hem” ve “-(h)am, -em” şekilleri kullanılır. “hem” bağlandığı kelimenin ardına da önüne de ayrı bir kelime olarak gelebilir ve kelimedden ayrı yazılır (Salan, 2011: 1670–1686). “-(h)am, -em” kelimeye ekleşebilir, araya çizgi konulmadan yazılır.

Eklendiği kelimenin anlamını güçlendirir.

Şoňa meñzeş cay şol yerde yokduram. “Buna benzer yer burada yoktur da.” (TDG, 542).

Hovluda iş malları hem, hövür öküzi hem, goyunlar hem – hemmesi parahat yatırlar. “Avluda iş malları da, damızlık öküz de, koyunlar da, hepsi rahatça yatıyorlar.” (TDG, 543).

Ol yolam buları demiryolun duralgasına alıp bardı, sonam yitdi. “O yol da bunları demiryolu istasyonuna götürdü, sonra da kayboldu.” (G, 98).

Şähel zat üçin ol hem meni uryar. “Küçük bir şey için o da beni vurur.” (G, 62).

— *A gız, menem seniň işläniñi yaman görüp duranok.* “— A kız, ben de çalıştığımı kötü görmüyorum.” (TDG, 542).

¹ mha: işte; holha: şu, o, anha: bak, işte.

⁴ bk. SALAN, E. (2011). Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde “hem” Sözcüğünün İşlev Bakımından Karşılaştırılması. *Turkish Studies*, 6/11, 1670–1686.

Yedi oğlunun yedisinem öyli-işikli edipdi. “Yedi oğlunun yedisini de evlendirmişti.” (G, 1)

7. *-ay, -ey:* Eklendiği kelimenin önüne de sonuna da gelebilir. Kelimenin sonuna gelince ekleşir, araya bir çizgi konularak yazılır. “ay, ey” ünlemlerinden geldiği söylenmektedir.

Seslenme kelimelerinden önce geldiğinde ayrı bir kelime olarak kullanılır. Ama kendisinden sonra gelen kelimeyle birlikte söylenir. Kendisinden sonra virgül konulduğu için ünlemlerin kullanılışındaki gibi bir vurguyla söylenmez. Bu da onu ünlemden ayırır (TDG, 543).

Ay, ol kayıl bolmaz yalı iş etmändir. “Ay/Yok ya, o razı olunmayacak bir iş yapmamıştır.” (TDG, 543)

Soru kelimelerinin yüklemine eklendiğinde onun anlamını güçlendirir.

Sapar düyn nâme için gelmedey? “Sapar dün ne için gelmedi ki?” (TDG, 544) (< gel-me-di + ey)

Toy haçan bolcagay? “Düğün ne zaman olacak ki?” (TDG, 544) (< bol-cag+ay)

Bu yapı, bahşılar ve âşıkların türkülerinde çok sık kullanılır. Bu şekilde kullanılarak o mısraların nağmeli, melodili ve kafiyeli duyulmasını sağlar.

Halapdan çıkmışım bir yar yitirivey, / Ah yarımıñ adına caney, caney, geliney. “Halep’ten çıkmışım bir yar yitirip ey, / Ah yârimin adına can ey, can ey, gelin ey.” (TDG, 544)

8. *-hi, -hiy (-hey):* Ad ve fiillerin önünde yer alır ve ayrı yazılır. İşlevleri şunlardır:

a. Soru cümlesinde yer alır ve o soruyu güçlendirmeye hizmet eder (TDG, 547).

— *Men Uzugu şeyle bir söyyän, yürekde beyle mesgen tutan söygi hiy-de dönermi?* “Ben Uzuk’u öyle seviyorum ki, yürekte böyle mekân tutan sevgi acaba yok olur mu?” (Italyplar.com e-tarih 12. 2014)

“- *Hey yeke agız sözem yatdan çıkararlarmı?* “- Hey ikicik lafı da unuturlar mı?” (TDG, 547)

Bu barada hey bir yerde okapmıdın, ya eşidipmıdın diyyän yalı aqluna dikan seretdi. “Bu konuda acaba bir yerde bir şey okumuş muydun ya da işitmiş miydin der gibi oğluna dik dik baktı. (HT, 35)

b. Yükleme yokluk anlatan sözlerden oluşan cümlenin içerisinde yer aldığı yüklem sözlük anlamını güçlendirir (TDG, 547).

Hey bolmanda, şu naharı biri biziñ bilen bile iyäyse bolmayarmı, ikisinden biri yok. “Hey hiç olmazsa, şu yemeği biri bizimle birlikte yese olmaz mı, ikisinden biri yok.” (TDG, 547)

III. Tahmin Bildirenler:

1. *-ka, -kä; -kan, -ken; -kanı, -keni (-ka, -kä < -kanı, -keni < eken < erken):* Türkmen edebî dilinde *-ka, -kä* şekli kullanılmaktadır. Diğer varyantları ağızlarda kullanılır.

Dilbilimciler enklitik mi (Kaydarov, A.K., Söyergaliyev, B.S., Ahmedov, A., TDG, 2000: 532) modal mı (Baylıyev, H., TDG, 2000: 532; HZTD, 1960: 448-452) tartışmasını hâlâ sürdürmektedirler.

...oglumu yoldan çıkaraydımıka? “...oğlumu yoldan çıkarır mı ki?” (TDG, 533)

Näme üçin munuñ hemmesini bir biçimde etdikä? “Niçin bunun hepsini aynı şekilde yaptı ki?” (HZTD-S, 207)

-ka, -kä'nin eklendiği kelimedenden sonra “öytmek, diymek” fiillerinden biri gelirse ikisi birlikte cümlenin yüklemi olur ve tahmin bildirir (HZTD-S, 207). Soru cümlesi, haber cümlesine dönüşür.

İkimiziñ dostlugımız birdenkä goyun bilen gurduñ, tilki bilen şiriñ dostlugıma meñzärmikän övdyän. “İkimizin dostluğu birdenbire koyunla kurdun, tilkiyle arslanın dostluğuna benzer mi ki diyorum.” (TDG, 532)

2. *-mi, -mi:* *-mı, -mi*'den sonra “*nämemi*” sözü gelirse ikisi birlikte cümleye şüphe ve tahmin ifadesi katarlar. Aynı zamanda soru cümlesini haber cümlesine dönüştürürler.

Näbelli adam inandırmak üçinmi, nämemi, kisesini sermedi. “Kim olduğu bilinmeyen adam inandırmak için mi, nedense, kesesini açmadı.” (TDG, 531).

..pagta alıp beryämi nädyemi. “.. pamuk alır verir mi ne yapar acaba?” (talyplar.com e-tarih 02. 2015)

Kakası yogalandan soñ, özem yogaların öytdimi nämemi ecesi öydäki halı-düşege çenli könedan duran zatları çagalarına payladı. “Babası öldükten sonra, kendisi de ölüp gideceğini mi zannetti, nedense annesi evdeki halıdan düşege kadar eskiden beri duran ne varsa her şeyi çocuklarına paylaştırdı.” (HT, 37)

IV. Olumsuzluk, Zıt Anlamlılık, Kabul Etmeme, Karşılaştırma Bildirenler:

Bu dil birimleri, olumsuzluk, inkâr, zıt anlam bildirseler de daha çok karşılaştırma anlamı verirler.

1. *-da, -de*: Fiilin geçmiş zaman çekimine eklendiğinde, bazı durumlarda konuşanın razı olmadığı, sinirlendiği ifadesi vurgulanır.

— *Yatsa, yatıptır-da, men-ä şu vagt sol kümä barcak däl, çagaların birini iberäy! – diyip, İtalmaz oykancıradı.* “İtalmaz: “-Yattıysa yatmıştır be, ben de şu anda onların sergisine gitmeyeceğim, çocuklardan birini göndereceğim”, diye kıpırdandı durdu. (G, 97)

—...ayalı Nurcemala yarısını bermeli-dä! “-... karısı Nurcemal’e yarısını vermeli be!” (I-talyplar.com e-tarih 02. 2015)

— *Bermecek bolsañız aydın-da, men-ä size garaşyp otırın.* “-Vermeyecekseniz söyleyin be, ben de size bakıp duruyorum.” (I-talyplar.com e-tarih 02. 2015)

Türkmen Dilinin Grammatikası’nda ‘-da, -de’nin ‘-la, -le’ye dönüştüğü ifade edilmektedir (TDG, 536–537). Bu görüş, fikrimizce uygun değildir.

2. *hem, -(h)am, -(h)em*: Eşit öğelere eklendiğinde onların anlamlarını karşılaştırır (TDG, 543).

Yagşılıgıñam, yamanlıgıñam ilde hemişelik galyar. “İyiliğin de kötülüğün de halk arasında daima kalır.” (TDG, 543)

Dogrısı onu gören hem armanlı, görmedik hem. “Gerçekten onu gören de hevesli, görmeyen de.” (TDG, 543)

3. *-ay, -ey*: “-ay, -ey”, bazı yardımcı sözlerin önüne geldiğinde anlatılan fikre, olaya razı olunmadığını gösterir (TDG, 543).

— *Muhat näme beyle uludan dem alyarsıñ? — Ay yöne, işden yadalyarmı, nämemi?”* “— Muhat niçin böyle derin derin nefes alıyorsun? — Ay acaba, işten mi yoruldu, yoksa ne?” (TDG, 543)

Bazı durumlarda bu dil birimi, cümlenin yükleminden önce gelir, yükleme “-a, -e” eklenebilir de. Sonuçta önceki cümlede söylenen fikre inanmama, onun fikrine katılmama, ona karşı çıkma veya şaşırma gibi anlamlar verir.

— *Seyis, sen atı şu gün görmeli däl-ä.* “-Seyis, sen bu atı bugün görmemiş olmalısın / görmedin herhalde (? Vurguyla inanmama).” (HT, 20)

— *Oraz ertir Moskva gidýär. — Ay, yog-a.* “— Oraz yarın Moskova’ya gidiyor. — Ay/yok ya, olamaz.” (TDG, 544)

4. *ne*: Adların ve fiillerin önüne gelir ve ayrı yazılır. Önüne geldiği ad ve fiilin anlamını inkâr eder (TDG, 547). Bu durumda iki defa tekrarlanır.

Ne kuvvat bar ne gayrat, / Başıma düşdi apat. “Ne kuvvet var ne gayret, Başıma düştü afet.” (TDG, 547)

Uzukda ne maksat goydular, ne de – murat... “Uzuk’ta ne maksat ne de murat bıraktılar.” (I – talyplar.com e-tarih 12. 2014)

Emma munıñ önünden ne guyı, ne kak, ne de yap, hiç zat çıkmadı. “Ama bunun önüne ne kuyu ne çukur ne de baraj, hiçbir şey çıkmadı.” (TDG, 547)

Örneklerde de görüldüğü gibi “-da, -de” bu kullanılışa eklendiğinde inkar edici anlam güçleniyor. Bu görevi bağlama edatlarınınki ile aynıdır.

V. Kesinlik, Tasdikleme Anlamı Bildirenler:

1. *-da, -dä (-da:, -dä:)*: Geçmiş ve şimdiki zaman eki almış fiillere eklenince cümleye, anlatılan fikri tasdik etme, delillendirme ifadeleri (TDG, 534) yanında biraz duygusallık da katar.

— *Ay, Övez han, bu hem bir at-dä.* “-Ey Övez Han, bu da bir at ya...” (TDG, 534)

Berdi sapagını bilyärdi velin, yalñışdı-dä! “Berdi ödevini biliyordu ama şaşırды ya!” (enedilim.com 02. 2015)

— *Munıñ geñeşini özüñ bilyäsiñ-dä, Göroğlu!* “Bunun tavsiyesini sen biliyorsun be, Köroğlu!” (TDG, 534)

..yaş ölüm gatı ağır degyä-dä. “Genç ölümü çok ağır geliyor ya.” (I- talyplar.com 01. 2015)

Yurduñ aladasını kän bir patışa yetirmezlik için hizmetkârlere emeldarlık berilyär-dä. “Memleket kaygısını padişaha çok fazla yansıtmamak için hizmetkârlara iş veriliyor mutlaka.” (TDG, 535)

2. *-ha, -hä, -he*: “-ha, -hä, -he” cümlelerin başına gelip farklı bir vurgu ile söylendiğinde (TDG, 544) bir fikri tasdikleme bildirir.

— *Hä, bolya, indi Çarınıñ özini tapmak gerek – diyip bazara garşı ugradı.* “- Olur olur (evet evet / tamam tamam), şimdi Çarı’yı bulmak gerek deyip pazara doğru yöneldi.” (I-telyplar.com e-tarih 02. 2015)

3. *-ay, -ey*: “-ay, -ey” haber cümlesinin sonuna gelince genellikle o fikri tasdik etme görüşünü bildirir (TDG, 544). Bununla bağlantılı olarak o fikre şaşırarak, sevinmek gibi anlamlar da verir.

— *Yüregimi yaraydıñlay*. “— Yüreğimi yaraydın ya.” (TDG, 544)

İşiñiz gutarıpdıray. “İşiniz bitmiştir bitmiştir.” (m.ertir.com e-tarih 02. 2015)

4. *-ey* (*-e:y*): Seslenme kelimelerine, cümlenin yüklemine ve bazı ünlemlere eklenir. Ünlüsü uzundur. Ünlü uyumuna girmez. Yazıda kısa çizgiyle ayrılarak yazılır (TDG, 545). Şu anlamları bildirir:

Yüklemeden sonra cümleye eklendiğinde anlatılan fikrin tasdik edildiğini bildirir. Ek olarak konuşurun o fikre bakış açısını (üzüntü, tam olarak inanmak, vs.) ifade eder.

— *Vah, ara yolda meniñ çağacığımı sandan çıkardılar-ey*. “Vah, ara yolda yavrucağızımı yok saydılar ha.” (TDG, 545)

Gitcek adam gicä galarmı-ey. “Gidecek adam geceye kalmamalı (kalır mı be).” (TDG, 545)

“-ey”in, “-lay, -ley (-la:y < -la+ay, -le:y < -le+e:y) şekilleri de vardır.

- *Ay, nâmeley... taze gelniñ sesi*. “- Ay nasıl ya... yeni gelinin sesi. (KG, 58)

— *Vah, Oraz kaka, Gurban urdı-ley. Kelläme tayak bilen urdı-ley*. “— Vah, Oraz ağa, Gurban vurdu ya. Kafama değnekle vurdu ya.” (TDG, 545)

5. *-la, -le*: Fiilin emir çekiminin birinci teklik şahsına eklendiğinde, konuşucunun bu fiilin anlattığı hareketin yapılması için çok kararlı olduğunu ve bunu çok istediğini (TDG, 537) bildirir.

...neneñsi bolsa-da, işiñ añırsına yeteyin-le. “...nasıl olursa olsun işin sonuna ulaşayım da (ulaşmalıyım)...” (I- talyplar.com e-tarih 02. 2015)

Aşgabada bir gidip geleyin-le. Pars dilini övrencek bolayın-la. “Aşgabat’a bir gidip geleyim de. Farsça’yı öğrenmek isteyeyim de. (gerisi kolay)” (TDG, 537)

VI. Şüphe, Beğenmeme Anlamı Bildirenler:

1. *-mı, -mi*: Burada ‘mı, -mi’ tek başına da şüphe bildirir. İkili kullanılarak da şüphe anlamı katar (TDG, 531). Bu anlamı daha da güçlendirmek için yanına “nämemi”, “nädıyemi” gibi şüphe bildiren kelimeler de alabilir. ‘-mı, -mi’ tek başına kullanıldığında şüphe ifade ediyorsa cümlenin sonunda soru işareti kullanılmaz.

- *Kimkänayt ol? / - Dirriñ diydimi ya Girriñ ogludırın diydi*. “- Kimmiş ki o? / - Dirrım mı dedi ya da Girin olguyum mu dedi...” (HD, 24)

-*Şu günmi – ertemi Suhan gati garıp sagımçıları yığnap yazlamaga gelyär.* “Bugün mü yarın mı Suhan iyice garıp olan çobanları toplayıp yaylaya geliyor.” (HD, 5)

...*meniñ daş çıkanımı pencireden göräyyämi – nämemi.* “...benim dışarı çıktığımı pencereden görüyor mu acaba.” (I- talyplar.com e-tarih 01. 2015)

... *pagta alıp beryämi-nädyämi.* “...pamuk alıp berir mi, vermez mi. (şüpheli).” (TDG, 531)

Gan yöräp ugrayarmı, nämemi, uççagazları iñne dürtülyän yalı bolyardı. “Kan mı baskı yapıyor nedense uçları iğne ile dürtülmüş gibi oluyordu.”(pelsepe.com e-tarih 01. 2015)

2. Yazı dilinde ‘-ka, -kä’ şekli yaygın olarak kullanılan *ovnuk böleğin, konuşma dilinde ‘-kan, -ken; -kanı, -keni’ şekli de vardır* (TDG, 532). Soru cümlesinin yüklemine eklenir, sorulan konuyu dinleyenini iyi bildiğini, konuşucunun şüphelendiğini bildirir:

Ol haçan yazyarka? “O ne zaman yazıyor ki?” (GESE, XXIV)

Ol: “Geläydimi-kä?” diyip, yañki garanıñ yanına baranda, Murat aganı tanadı. “O “Geldi mi ki?” deyip biraz önceki karaltının yanına gidince Murat Ağa’yı tanıdı.” (HD, 53)

İkimiziñ dostlugımız birdenkä goyun bilen gurduñ, tilki bilen şiriñ dostlugına meñzermikän öydyän. “İkimizin dostluğu birdenbire koyunla kurdun, tilkiyle arslanın dostluğuna benzer mi ki diye düşünüyorum.” (TDG, 532)

Alsa olar haçan-da bolsa bir vagt egsilermikän? “Alsa onlar bir müddet de geçse eksilir mi ki?” (www.turkmenhost.com) (09. 2015)

3. *-ey (-e:y):*Soru cümlesinin yüklemine eklendiğinde sorulan şeyin olmayacağını, ortaya çıkmayacağına inanıldığını; olacağına dair şüphe duyulduğunu (TDG, 545 – 546) belirtir. Soru cümlesini haber cümlesine çevirir.

Abadanda 3000 adam yogalarmay. “Abadan’da 3000 insan yok olur mu be.” (m.ertir.com e-tarih 02. 2015) (-mı + ay > -may)

Berk dälmi-ay olar? “Onlar sağlam değil mi ya.” (K, 27)

Onsonam senden öñ oğlanlar bilen tel gürleşmesi ayıp dälmi-ay. “Daha sonra da senden önce oğlanlarla telefonda konuşması ayıp değil mi ya.” (talyplar.com e-tarih 02. 2015)

4. *-da, -dä (-da:, -dä:):* Türkmen Türkçesindeki belirsiz gelecek zamana (-ar, -er) eklendiğinde bu fiildeki anlam şüphe belirtir.

Hâzir seni menden alar gider-dâ. “Şimdi seni benden alır giderse!!! (ya alır giderse).” (wap.ertir.com e-tarih 01. 2015)

VII. İstek, Dilek, Rica Anlamı Bildirenler:

1. *-da, -dâ (-da:, -dâ:)*: Fiilin emir şekline eklendiğinde fiilin arzu, istek, dilek anlamını tekrarlar.

Hanı cogap beriñ-dâ! “Haydi cevap verin bakalım!” (wap.ertir.com e-tarih 02. 2015)

2. *-ey (-e:y)*: Fiilin emir şekline eklenir ve ricaya yakın emir belirtir.

“Bârik gel-ey!” diyenmiş. “Beri gel, olur mu?” dermiş.” (KG, 374)

Bir çâynek çay getir-ey. “Bir demlik çay getir ya (getirsene).” (TDG, 546)

3. *-la, -le*: Fiilin emir şekline eklendiğinde emri ve isteği biraz yumuşatarak ricaya dönüştürür (TDG, 538).

Yeri, indi şolarıñ gürrüñini goyalı-la, yat-la, çal. “Haydi, şimdi onların sohbetini bırakalım bir, haydi yatsana, ihtiyar.” (TDG, 537 – 538).

- Hanı, Nurmâmet, dur-la, maña-da bir yol ber. “- Haydi, Nurmehmet, dur da (bir dur da) bana da yol ver.” (HD, 202)

4. *-a, -â; -ya, -yâ*: Emir çekimindeki bir yükleme eklendiği zaman daha nazik bir emri, daha çok da isteği anlatır (TDG, 540).

Kişiñ çagası hakda küpür geplemezden öñinçâ, özüñki hakda oylan-a, beytm-â muni. “Birinin evladı hakkında küfretmeden önce kendinle ilgili düşün bir, bunu böyle yapma be.” (TDG, 540)

Bazen de ortaya çıkan harekete razı olmamayı, bununla bağlantılı olarak kin duymayı anlatır.

- Bar-a, bas-a, soñ agasınıñ cogabını özi berer yörer-dâ. “- Var be, bas be, sonra ağasının yerine kendisi cevap verir de gider.” (G, 91)

Munuñ edyân işine bak-a! “Şunun yaptığı işe bak be / ya!” (TDG, 540)

Bazı zamanlarda eklendiği kelimeye sadece duygusal bir anlam katar.

Bir görsem-â, saña elim yetenok. “Bir görsem ya, sana elim uzanmıyor.” (GESE, 248)

Yöne ol gurbanı boldugımıñ yanına eli boş-a barıp bolmaz “Fakat o kurban olduğumun yanına eli boş gitmek de olmaz.” (G, 177)

5. *-ay, -äy*: Ağızlarda “-ay, -äy, -gäy (ala-gay, gele-gey), -ga (ala-ga, gela-ge), a (al-a, gel-e) şekillerinde kullanılmaktadır. Bunların tamamının “goymak” fiilinden ortaya çıktığı söylenmektedir. Edebî dilde bir yandan *-gay, -gey*, ikinci yandan “-ay, -äy” şeklinde kullanılmaktadır. “-gay, -gey”, fiil kökenli yüklemi olan cümlenin sonuna eklenip istekte bulunmayı anlatır (TDG, 544)

Ekinleri yıgnayançak, yağış yagmağay, Sentyabr, oktyabr aylarında hova mayıl bolğay. Ol ekzamenlerden oñat geçgey. “Ekinleri toplayana kadar, yağmur yağmayacak (keşke yağmasa), eylül, ekim aylarında hava yumuşayacak (ah bir yumuşasa). O sınavlardan rahatça geçecek (ah geçse).” (*yagma-gay+ay / bol-gay + ay / geç-gey+ey*). (TDG, 544)

Modal olarak da kullanılan “-ay, -äy” fiil köklerine eklenir. Yapım ve çekim ekleri, “-ay, -ey”den sonra gelir. Sonuçta “-ay, -ey” fiilin yapısına doğrudan girer. Bu açıdan ele alındığında onu ekler arasına katmak mümkündür. Ama verdiği anlama bakılınca o modallık anlatır. Başka birinin isteğini, bir işe izin verilmediğini veya bir hareketin yapılmadığını (TDG, 545) anlatır.

— *Onuñ yalı bolsa, ikibaşdan meniñ oglum yok, maña ogul bolay.* “— Onun gibi olsa, iki yandan da Oglum yok, bana oğul olacak (ah bir olsa).” (TDG, 545)

— *Akgözel, sen Sura’yı al-da biz ol caya geçäy.* “— Akgözel, sen Sura’yı al da, oraya geçelim be.” (TDG, 545)

VIII. Şaşıрма, Dikkat Çekme Anlamı Bildirenler:

1. *-la, -le*: “-la, -le” şahıs eklerinden veya ek-fiilden sonra gelince soru anlatır. Eklendiği kelime de soru cümlesinin yüklemi olur. Bu anlama ek olarak “-la, -le” şaşıрма da bildirir (TDG, 538).

— *Düşünyäsiñ-le / Sen ene bolsañ...* “— Düşünür müsün, sen anne olsan...” (KG, 93)

Fillerin “-sa, -se; -sañız, -señiz” ekleri almış şekillerine eklendiğinde istekte bulunmakla ilişkili olarak emri, şaşırmayı anlatır. Böyle durumlarda fiilin şart ifadesi kaybolur.

— *Ey, ho-oy, şey diyseñiz-le.* “- Hey, hoop, şey desenize.” (Deseniz iyi olur.) (HD, 25)

— *... ay, tapsañız-lañ adını...* “- ... ay, bulsanıza adını...” (TDG, 538)

2. *-a, -ä; -ya, -yä*: Belli bir zaman çekimindeki fiillerden veya adlardan oluşan kelimelerin yüklemine eklendiğinde, “-a, -ä”, şaşıрма ile bağlantılı soruyu anlatır (TDG, 539).
Mesela:

- Hay, Övezim, yaman etdiñ-ä, bar saña cogap. “- Hey Övezim! Kötü ettin be, var sana bir cevap.” (G, 316)

— Hoşgeldi, sen nâme için meniñ bäs hatımdan birine-de gaytargı yazmadıñ-a? “— Hoşgeldi, sen niçin beş mektubumun birine bile cevap vermedin ki?” (TDG, 539)

Aşağıdaki örnek cümlelerde görülen “-a, -ä” yerine, soru ifade eden “hä, şeylemi, gerek” gibi sözleri kullanmak da mümkündür.

Sen mekdepden gelyardıñ-ä? / Sen mekdepden gelyardıñ, hä? / Sen mekdepden gelyardıñ, şeylemi? / Sen mekdepden gelyardıñ gerek?, vs. “Sen okuldan mı geliyordun?”⁵ (TDG, 539)

Eğer bu cümleler soru cümlesi vurgusuyla söylenmezse haber cümlesi gibi söylenirse o zaman “-a, -ä” cümleye; üzülmeye, söylenmek istenenin tam karşıtını eleştirel bir şekilde vermek, şaşırma gibi anlamlar katar.

Biziñ yurdumuzda her bir adamıñ okamaga, işlemäge, dınç almaga hukugu bar-a. “Yurdumuzda her insanın (hiç kimsenin) okumaya, çalışmaya, dinlenmeye hakkı var mı (yok).” (TDG, 540)

3. -ey (-e:y): Seslenme kelimelerine, cümlenin yüklemine ve bazı ünlemlere eklenir. Ünüsü uzundur. Ünlü uyumuna girmez. Yazıda kısa çizgiyle ayrılarak yazılır (TDG, 545). Şu anlamları bildirir:

a. Seslenme kelimelerine eklendiğinde dinleyicinin bir hareketine veya sözüne şaşırma ifade eder. Ünlemin anlamını güçlendirir.

- Vay, Täçsoltan, yat obanıñ içinde masgara bolduñ-la, hemmämizem vecera etdiñ-le. “Vay, Taçsultan, yabancı köyün içinde maskara oldun be, hepimizi de maskara ettin be.” (HD, 75)

b. Kök fiilden oluşan yükleme eklendiğinde hareketi ortaya çıkarmada dinleyicinin dikkatini çekmeyi (TDG, 546) gösterir.

Bir çäynek çay getir-ey. “Bir demlik çay getir ya / be.” (TDG, 546)

— *Tur-ey, yağşam bir söz tapdıñ.* “— Kalk ey, güzel de bir söz buldun.” (TDG, 546)

Bu kullanım konuşma diline aittir. Yazı dilinde yoktur. İnsanın kendinden küçük olan birine veya yaşıtına söylemesi mümkündür. Büyüklerle bu şekilde konuşulmaz.

⁵ Türkiye Türkçesinde de benzer yapılar kullanılır: Sen okuldan geliyordun, ha? / Sen okuldan geliyordun, öyle mi? / Sen okuldan geliyordun, herhalde? Türkiye Türkçesinde sadece “gerek” bu ifadeyi vermez.

4. *-ayt, -eyt*: Cümlenin yüklemine eklenir ve onunla birlikte söylenir. Yazıda çizgiyle ayrılarak yazılır. Söylenen fikre dinleyicinin dikkatini çekmeyi (TDG, 546) ifade eder.

Bolan söygä tay geläycek nämekän-eyt? “Olan sevgiye denk gelecek nedir ki ey?” (vk.com e-tarih 02. 2015)

Be-e, şu vagma çenli munuñ pikirini etmädirin-ayt. “Yahu, bu zamana kadar bunu düşünmedim bile?” (HT, 15)

Bazı durumlarda cümlenin yükleminden önce gelir. Böyle durumlarda o, ayrı bir söz gibi yazılır:

— *Men ayt gömülteyräk gürrüñ edäydimmikäm?* “— Ben ey açığönüllülükle sohbet eder miydim ki?” (TDG, 546)

5. *-da, -dä (-da:, -dä:)*: Cümleye şaşırma ifadesi (TDG, 535) katar.

Vah, bizem gicesi bilen şol kaçakları agtaryaris-da. “Vah, biz de gece vakti kaçakları arıyoruz ha!” (TDG, 535).

6. *-hov, -hav; -ov, -uv*: Cümlenin yüklemine, seslenme kelimelerinin ardından getirilir. Araya çizgi konularak yazılır.

Dinleyiciye yönelmeyi, dinleyicinin dikkatini verilen fikre çekmeyi anlatır.

Yatmak bar eken-ow diydik sağ aman! “Sağlıklı bir şekilde: “Yatmak varmış ya !” dedik. (GESE, 163)

— *Kim-hov sen?* “— Kimsin ki sen?” (TDG, 546)

“Häh haramzada, gözi yok yalı-hov, edil adamıñ üstünden süryä!” diyip sögdi. “Hah haramzade gözü yok sanki, tam adamın üstüne sürüyor” diye sövdü.” (HD, 41)

7. *-ay, -ey*: Bu dil birimleri seslenme kelimelerinin önüne geldiğinde bu seslenmeden anlaşılın fikre dikkat çekmeye hizmet eder (TDG, 543). Böyle durumlarda “y”nin düştüğü örneklere de rastlamak mümkündür.

Ay, inim, sürüli goynum bolmasa-da, üç sanı göz moncuğı yalı çagam bar. “A be kardeşim, sürüyle koyunum olmasa da, üç tane nazar boncuğu gibi evladım var.” (TDG, 543)

— *A gız, näme hanımdıñ sen! Geyinyärsiñ beyle gımmat?* “— A kız, sen nasıl hanımsın! Böyle pahalı şeyler giyiyorsun?” (KG, 180)

“-ay, -ey” haber cümlesinin sonuna gelince genellikle o fikri tasdik etme görüşünü bildirir. Bununla bağlantılı olarak o fikre şaşırarak, sevinmek gibi anlamlar da katar.

— *Yüregimi yaraydıñlay*. “— Yüreğimi yaraydın ya.” (TDG, 544)

Şu kitabı iki günde okap gutarıpdiray. “Bu kitabı iki günde okuyup bitirdi be.” (TDG, 544)

IX. Şart ve Zaman Anlamı Bildirenler:

1. *-mi, -mi*: *-mı, -mî*, fiilin geçmiş zaman (-dı, -di) şeklinden sonra geldiğinde cümleye şart veya zaman ifadesi katabilir.

Söz berdiñmi – sözüñde tapıl. “Söz verince sözünde dur.” (eogrenme.aof.edu.tr e-tarih 02. 2015)

Gündizine bu şäherde taksi ädil däne çekyän garınca yalı hatar-hatar. Niçik, gün yaşdımi (gün yaşsa ya-da gün yaşdıgı) olar edil kürk tovuk kimin, keteklerine süsdürilyär “Gündüz bu şehirde taksi tıpkı tane taşıyan karınca gibi sıra sıra. Nasılsa, güneş batınca onlar tıpkı kuluçkaya yatan tavuk gibi kümeslerine kapatılır.” (TDG, 531)

2. *-ka, -kä; -kan, -ken; -kanı, -keni* (*-ka, -kä < -kanı, -keni < eken < erken*): Eklendiği kelimeye zaman anlamı katar (TDG, 532).

Kän vagt geçmänkä, oglancık pähimdardan soranmış:. “Çok vakit geçmeden oğlancık bilge kişiye sormuş.” (www.tmolympiad.org e-tarih 01. 2015)

3. *-da, -de*: Bu dil birimi, şart bildiren cümlenin yapısında onu belirsiz şart bildiren bir yan cümleye dönüştürür (TDG, 536).

Onu nirede-de bolsa tapmak gerek. “Onu nerede olursa olsun bulmak gerek.” (TDG, 536)

X. Pişmanlık Anlamı Bildirenler:

-hov, -hav; -ov, -uv: Konuşanın olayın öncesini bilmeden sonrasını bildiğini gösterir (TDG, 547). Bu anlamda pişmanlık ifadesini de cümleye katar.

- Yeke heleyli bay gözlemeli boldug-ov. “Tek karılı zengin bekler olduk ha.” (HD, 314)

“Suv atı bolyar diyip eşidyärdim velin, çın boldı-ov”. “Su adı olur diye duyardım, ama gerçek oldu ya.” (TDG, 547)

XI. Bağlama İşleviyle Kullanılanlar:

1. *-mi, -mi*: Bağlama işleviyle kullanılır.

İşden soñ Durdumı, Orazmı (Durdı ya Oraz) biri gelipdir. Sagat üçdemi, dörtдеми (üçde ya dörtde) yıgnak bolcak. (İşten sonra Durdu mu, Oraz mı biri gelmiş. Saat üçte mi, dörtte mi (belli değil) toplantı olacak.) (TDG, 531)

2. *-da, -de:* “-da, -de” zamanda paralellik veren bağlama edatlarının işlevini (HZTD-S, 175) yerine getirir.

Oraz Meredi gördi-de duruberdi. “Oraz Mered’i gördü ve duruverdi.” (HZTD-S, 175)

İndi gezek geldi-de, gezek geldi, yol tapıldı-da, yol tapıldı. “Şimdi sıra geldi de sıra geldi, yol bulundu da yol bulundu.” (TDG, 536)

3. *-ha, -hä, -he:* Bağlayıcılık işlevi ile kullanılır.

Ğaç-ğaç, kov-ğa kov onuñ heniz gören zadı dälđi. “Kaç ha kaç, kovala babam kovala onun şimdiye kadar gördüğü bir şey değildi.” (GE, enedilim.com e-tarih 12. 2014)

4. *ne:* “...ne...ne...” veya “ne...ne-de...” şeklinde kullanılmaktadır.

İndi hem meniñ ne ayalım bar, ne-de maşgalam. “Şimdi de ne karım var ne de ailem.” (HZTD-S, 209)

... ne Durdı gelinden elini ayırıyardı ne-de Abadan oturan yerinden gozganyardı. “... ne Durdu gelinden elini ayırıyordu ne de Abadan oturduğu yerden kalkıyordu.” (TDG, 547)

Bütün bu ovnuk bölekler, sadece bir kelime veya kelime grubuyla değil farklı kelime, kelime grubu veya cümlelerle kullanılırlar. Bunun için de onlara “genel ovnuk bölekler” demek mümkündür.

Bunun dışında sadece sıfatlarla kullanılıp artık derece gösteren ovnuk bölekler de vardır. Onlara “özel ovnuk bölekler” demek mümkündür.

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun makalesinde “*Türkçede bir pekiştirme enklitiği teorisi*” kurar. Bu teorinin temeli on bir özelliğe dayanmaktadır. (2008: 43)

Türkmen Türkçesindeki “ovnuk bölekler” bu teorideki özelliklere göre değerlendirilerek sonuca ulaşmaya çalışılacaktır.

1. Pekiştirme enklitikleri kelime türü ayırt etmez; her türdeki kelimedenden sonra gelebilir.

****İsimden sonra / önce:*

* *Ay, Övez han, bu hem bir at-da...* “Ey, Övez han, bu da bir at da...” (TDG, 534)

* *Sovadam oñşuk ederçe bar-la.* “Okur yazarlık derdimi çözecek kadar var ya.” (G, 142)

* *Olar meniñ üstüme-hä gelip bilmezler.* “Onlar benim üstüme de gelemezler.” (TDG, 541)

* *Malların gündizki iyjek otlaram öyün gapdalına üyşürilmändir.* “Malların gündüz yiyeceği otlar da evin yanına toplanıp koyulmamış.” (G, 97)

* *İşden soñ Durdım, Orazm biri gelipdir.* “İşten sonra Durdu veya Oraz, biri gelmiş.” (TDG, 531)

* *Hey şeyle-de bir at bolarmy, Rövsen gyz ady ahyry! -- diyip gülşerdiler.* “Ya (Allah Allah) böyle bir ad olur mu, Rövsen kız adı be! diye gülüşüyorlardı.” (enedilim.com e-tarih 02. 2015)

* *Onuñ näme hıyalı barka?* “Onun ne hayali var ki?” (TDG, 532)

****Sıfattan sonra:*

a. *Niteleme sıfatlarından sonra:*

* *Bay, Küti bay, sen zor-ov – diyip güldi.* “ Vay, Küti bey, sen güçlüsün be, deyip güldü.” (HD, 168)

b. *Sayı sıfatlarından sonra:*

* *Sagat üçdemi dördemi yıgnak bolcak.* “Saat üçte mi dörtte mi toplantı olacak.” (TDG, 531)

****Zamirden sonra:*

a. *Şahıs zamirlerinden sonra:*

* *Yaz güli dek açılıp, sen-de yılgırdıñ şonda.* “Yaz gülü gibi açılıp, o zaman sen de güldün.” (KG, 23)

* *Menem gitcek! diyip, Kakacanam Aynanıñ ızından ilgadı.* “Ben de gideceğim! diye Kakacan da Ayna’nın peşinden koştu.” (G, 32)

* *Meniñ-ä kellem agırya.* “Benim de başım ağrıyor.” (HD, 324)

* *Meniñkem yele giden söz bolar-da.* (Benimki de rüzgarla esip giden söz olur ya.) (HD, 337)

* *- Biz-ä şoña zat diyemzok! – diyip, olarıñ ikisem ant içip,...* “- Biz de ona hiçbir şey diyemiyoruz! diye onların ikisi de ant içip,...” (G, 75)

b. *İşaret zamirlerinden sonra:*

* ... bu-yä *asıl bolaydı.* “... bu da asil olmalı.” (TDG, 540)

* Şu-ha *seniñ altın aşığıñ.* “Bu mu senin altın aşığın.” (TDG, 541)

* *Biri diydi: “Olam gerekdir veli, / Köpüräk döresin çörek kitaplar.* “Biri: “O da gereklidir fakat çörekten kitaplar daha çok türesin.” dedi.” (KG, 275)

c. *Dönüşlülük zamirinden sonra:*

* *Ed-dil özü-dä.* “Taaamm, kendi de.” (TDG, 535)

* *Direktor içinden «Özi-hä terbiyeli oğlan bolmaga çemeli» diyip, onun salamını aldı.* “Yönetici içinden: “O da terbiyeli bir oğlan gibi görünüyor” deyip onun selamını aldı.” (G, 81)

ç. *Soru zamirinden sonra:*

* *Kim-hov sen?* “Kimsin ki sen?” (TDG, 546)

* *Dümevmi, nämemi, sovuklapdırın!* “Üşüttüm mü, nedense, soğuk almışım.” (KG, 292)

* - *Näme-ley, meniñ sizde materialım bolmalı.* “-Ne, ne, sizde materyalim olmalı.” (TDG, 545)

****Zarftan sonra:*

* *Niçikmi yabısı gulagını keykerdiberse ya-da gırıpberse, yüregine hovsala düşyärđi.* “Ne zaman, atı kulak kabartsa ya da kırırverse yüreğine telaş düşüyordu.” (TDG, 532)

a. *Zaman zarflarından sonra:*

* *Soñam gızıñ sesi az-azdan yatdı.* “Sonra da kızım sesi biraz biraz kesildi.” (G, 65)

* *Ertirmi, ağşamı, gice saygarıp bolmayar hovaniñ yüzün.* “Sabah da, akşam da, gece(de) hava durumunu anlamak mümkün olmuyor.” (TDG, 531)

* *Ana, şonuñ ozalam bir ayalı barmış.* “İşte, onun önceden de bir hanımı varmış.” (HD, 37)

* *Alyoşa, indikile şunuñ yalı bolanda maña söz hem aytma-da...* “Alyoşa, bundan böyle bu şekilde olursa bana hiçbir şey söyleme ha...” (enedilim.com e-tarih 01 .2015)

* - *Hay, Gıratım, Gıratım, indi-hä kemiñ galan däl bolsa gerek.* “-Hey, Kıratım, kıratım, şimdi de eksiğin kalmamış olsa gerek.” (TDG, 541)

b. Durum zarflarından sonra:

* *Ol şöyle-de* bolsa dayanman, ümzüğünü ileri atdı. “O böyle de olsa dayanamayıp ilerledi.” (TDG, 536)

* - *Onda biziñ gan almaga hakımız bar-da, şöylemi, yaşulu?* –diyip, İtalmez soradı. “İtalmez: “O zaman bizim kan almaya hakkımız var, öyle mi, ihtiyar?” diye sordu.” (G, 150)

c. Miktar zarflarından sonra:

* *Bekmırat bayıñ tabşırığı boyunca Seyidahmet işan bu kârini, Uzuk gelâli bâri, has-da* güçlendirdi. “Hoca Seyidahmet, bu yaşlıyı, Uzuk geldiğinden beri, Bekmırat Bey’in emanet ettiğinde (söylediğine) göre iyice güçlendirdi.” (HD, 109)

****Edattan sonra:*

a. Cümle başı edatlarından sonra:

* *Şol kızlarıñ birini ber, yogsa-da* hiç zadıñ gerek däl! “Şu kızların birini ver, yoksa hiçbir şeyin lazım değil!” (G, 60)

* *Eysem-de* bolsa Çerkez öz beynisini hovsala aldırmadı. “Öyle de olsa Çerkez telaşlanmadı, aklını karıştırmadı.” (enedilim. com e-tarih 01. 2015)

* *Yok-la*, beyle zat bolmaz. “Yok be / Hayır, böyle şey olmaz.” (TDG, 538)

* *Dogrudan-da*, men nâme için ağladımkam! “Gerçekten de ben niçin ağladım ki!” (enedilim.com e-tarih 02. 2015)

b. Son çekim edatlarından sonra:

* *Börük barada-da, telpek barada-da* “Tokmak” örän doğru yazıyar. “Börk hakkında da, telpek hakkında da “Tokmak” doğru yazıyor.” (TDG, 535)

* - *Nazaram o diyen batır däl-le*. Görmeyärmiñ, hemmesi geldi, ol bizden korkusuna oba gelebilmeñ yör. “Nazar da o yiğit denilen yiğit değil be. Görmüyor musun, hepsi geldi, o bizden korkusuna köye gelemiyor.” (G, 151)

* *Şeyle dälmi* name? “Öyle değil mi, ne yani?” (KG, 350)

* -*Moskva däl-ley*... “Moskova değil ya...” (TDG, 537)

* - *Pılan diyilse, inanmaz yalı-a* däl. “- Filan denilse, inanacak gibi de değil.” (TDG, 540)

* «*Be, Hangulu yalı-la!*» *Nazar tiz-tizden ädimläp, öyüne tarap ugradı*. “Vay, Hangulu gibi ha!” Nazar hızlı hızlı yürüyerek evine doğru yöneldi.” (G, 193)

* “Unaş bilen-ä bu dertden gutulup bolcak däl, ece!” “Erişte ile de bu dertten kurtalmak mümkün olmayacak ana!” (KG, 293)

***Fiilden sonra:

* *Dokma dokap bilyärmiň?*- diyip soradı. “-Dokuma dokumayı biliyor musun?” diye sordu.” (G, 70)

* *emma ogurluk üstünde tutulan adamı aklap bolarmıka?* “...fakat hırsızlık yaparken yakalanan adamı aklamak mümkün mü ki?” (ekitap.kulturturizm.gov.tr e-tarih 02. 2015)

* *Yer yuvutmuş İtalmaz / Ne günä saldiň meni / Meni şeyle yakanña / Acal alsıň-da seni.* “Yer yutmuş İtalmaz / Ne günaha soktun beni / Beni böyle yaktığın için / Ecel alsın be seni.” (TDG, 534)

* *Han ağa, gazabiň bolsa şonu maňa görkez-le.* “Han ağa, bir gazabın varsa bana göster be!” (m.ertir.com e-tarih 01. 2015)

* *Vah, yürecigim yandı-la!* “Vahi yüreğim yandı ya!” (TDG, 537)

* *Vah, bu derde çare barmı diysene?!* “Vah, bu derde çare var mı, desene?!” (tmolympiad.org e-tarih 02. 2015)

* *Sen mekdepden gelyärdiň-ä?* “Sen okuldan mı geliyordun?” (TDG, 539)

2. Pekiştirme enklitiklerinin işlevi tek kelimeyle sınırlı değildir; kelime grupları ve cümleyi de kapsayabilir.

***Kelimededen sonra:

* - ...öňki *gelnem ölipdir*,... “-.. önceki gelin de ölmüş...” (ertir.com e-tarih 01. 2015)

* *Seni Aşgabada-da alıp giderler.* “Seni Aşgabad’a da alır giderler.” (eogrenme.aof.edu.tr e.tarih 02. 2015, 127)

* *Edaraniň başlığı Gurban-a?* “İdarenin başı Gurban mı?” (TDG, 539)

* *Pikir edere, oylanara mesele-hä bar.* “Fikir edene, düşünene mesele de var.” (TDG, 541)

***Kelime grubundan sonra:

* *Soňam kimiň igtıyarına geçcegi hem mälim däl.* “Sonra da kimin hakimiyetine geçeceği belli değil.” (HD, 119)

* *Agalıñ ecesi Bibisoltan-da bir gapdalından yapışdı.* "Agal'ın anası Bibisoltan da bir kenarından tuttu." (TDG, 535)

* *Soñ öldürilceğini, hükümet tarafından ağır ceza çekcekdiklerini bilselerem, ar almakdan gaydyan dâldirler!* "Dahası öldürüleceklerini, hükümet tarafından ağır cezaya çarptırılacaklarını bilseler de öç almaktan vazgeçemediler." (G, 205)

* *Çaga ilki bolanda-da örän eycecikdi.* "Çocuk ilk doğduğunda çok iyiydi." (TDG, 535)

* - *Yigitler, ine şol Göroğlı diyenleri-hä biz bolyarıs.* "- Yiğitler, işte şu Köroğlı dedikleri de biz oluyoruz." (TDG, 541)

* *Otuz yıllap kişiniñ goynunu bakıbam, donuñ iki bolmadı.* "Otuz yıl boyunca birinin koyununa baksan da bir şey eline geçmedi." (HD, 244)

* *Körmollanıñ iki gözem kör eken.* "Körmollanın iki gözü de körmüş." (gollanma.com e-tarih 02. 2015)

***Cümle sonunda:

* *Şu vagt kakañ nirä gitdi. Çigit yalıcak hayrı degenok-da.* "Şu sıra baban nereye gitti. Çekirdek kadar bile faydası değmedi ya." (TDG, 534)

* *Ol haçan yazyar-ka?* "O ne zaman yazıyor ki?" (GESE, XXIV)

* *Allamıradı unutdıñmı?* "Allamırat'ı unuttun mu?" (TG, 530)

* *... bu adamları açlıktan gırdıñ-la.* ".. bu insanları açlıktan kırdım be." (TDG, 538)

* *Bu oğlanıñ mesgeni çölde görünyär-le?* "Bu oğlanın meskeni çölde görünüyor ya?" (TDG, 537)

* *Sen bilyämiñ, yaman cırtaylap gaçyasıñ-a.* "Sen biliyor musun, kötü bir şeyler yaptında mı kaçırıyorsun ha." (HD, 246)

* - *...nirelerden esröp geldiñ-ey.* "... nerelerde sarhoş olup geldin ki." (HD, 75)

* *Tas şahır bolupdıñ. Borduñam, belkem.* "Birden şair olmuşsun. Olurdun da belki." (KG, 330)

* *Sizmidiñiz, maña ogurluk yapıyan?* "Benim eşyalarımı çalan hırsızlar siz miydiniz?" (G, 16)

* *Onda ol nām üçinkä - / Öldürmek üçinmikä?* "O zaman o ne için ki?" (KG, 430)

3. Pekiştirme enklitikleri ek sırası gözetmez; eklerden önce de sonra da gelebilir.

* *Hakikati gizlemeseñiz bolmayarmı?* “Hakikati gizlemeseniz olmaz mı?” (TDG, 530)

* *Ey oğlan, hol, eyvanda duran gızı görüyärmiñ?* “- Ey oğlan, şu, eyvandaki kızı görüyor musun?” (G, 80)

* *Görüyärmiñ?* “Görüyor musun?” (G, 80)

* *Görüyärmiñ?* “Görüyor musun?” (TDG, 530)

* *Görüyärsiñmi?* “Görüyor musun?” (TDG, 530)

4. Pekiştirme enklitikleri üst üste gelebilir.

* *İndi Bekmırat bayları alanımızda, olarıñ salan minalarıñ çukuru özlerini düzlärçe boldumıka öydyän.* (< +mı - +ka) “Şimdi Bekmırat beyleri aldığımızda, onların açtığı mayınların çukuru kendilerini düzgün hale getirdi mi ki diyorum.” (TDG, 533)

* *Bu hazan urmuşıñ maña beryän peydasam-a yok.* (< hem + a) “Bu hazan vurmuşun² bana bir faydası da asla yok.” (TDG, 540)

* *Olariñ itlerem-ä bardır.* (< hem + ä) “Onların mutlaka itleri de vardır.” (TDG, 541)

* *Kimkän-eyt ol?* (-kän-eyt) “Kim ki hey o?” (TDG, 546)

* *Yağşı, bu günä dälmiğe?* “Güzel, bu gün değil mi ki?” (HD, 177)

5. Pekiştirme enklitikleri dilin ses özelliklerine uymak zorunda değildir.

Ovnuq bölekler çok şekillidir. Dilin ses özelliklerine genellikle uyarlar. Hemen hemen hepsi kelimeye ekleşerek kullanılırlar. Genellikle kelimededen ayrı yazılan bazen de kelimeye ekleşenler: *hem*; *hem* > *-am*, *-em*; *hey*. Kelimeye ekleşmeden ayrı bir kelime olarak kullanılanlar: *ne*, *hiy*, *hi*.

* *Soñra Uzuk hem öydekileriñ elinden sıyıp, daş çıkdı.* “Sonra Uzuk da evdekilerin elinden kurtulup dışarı çıktı.” (HD, 225)

* *Hiy dünyäde Uzak yalı perizat barmıka?* “Acaba dünyada Uzak gibi peri sıfatlı var mı ki?” (TDG, 547)

* *Meniñ başımdan, hiy, bu gara günler sovułmazmı?!* “Acaba başımdaki bu kara günler geçip gitmez mi?” (HD, 245)

² Hazan vurmuş: Kadersiz.

* ...hi munuñ gulagina ilyän zat yok. “... bak bunun kulağına hiçbir şeyin girdiği yok.” (TDG, 547)

* *Oturan adamlardan ne yağsıdan, ne yamandan bir adam bir söz aytmadı.* “Oturan insanlardan ne iyiden ne kötüden bir kişi bile bahs etmedi.” (TDG, 547)

6. Pekiştirme enklitikleri gramerleşmede rol oynar; ekleşip kalıplaşabilirler ve yeni kelimeler yapabilirler.

* *Yör, gızım, çıranı öçürüp yatalı, yogsam senem äkidäymesinler.* (< yogsa+hem) “Haydi kızım, ışığı söndürüp yatalım, Allah korusun, seni de alıp gitmesinler.” (G, 65)

7. Pekiştirme enklitikleri, “pekiştirme” yanında “rica, istek, yalvarma, hayret, hitap, soru, bağlama, benzerlik” gibi anlam çalarları (nüansları) kazanabilirler.

** *Bağlama:*

* *Sagat üçdemi dördemi yıgnak bolcak.* “Saat üçte veya dörtte toplantı olacak.” (TDG, 531)

** *Hayret/Şaşırma:*

* — *Bu gice yaman gatı gaçyarsıñ-la, munuñ sebäbi näme?* “— Bu gece çok hızlı kaçıyorsun ya, bunun sebebi ne?” (TDG, 537)

* *Bilemok nädip gutarıpdıray.* “Bilmiyorum nasıl bitirdi ki.” (tmolympiad, e-tarih 02. 2015)

** *Hitap:*

* — *Tur-ey, yağşam bir söz tapdıñ.* “— Kalk ey, güzel de bir söz buldun.” (TDG, 546)

** *İncinme / Üzülme:*

* *Özem-ä ıglap-ıglap öldi veli, Akmıradam yaman kesele uçratdı” diydi.* “O bile de ağlaya ağlaya öldü ama, Akmırat’ı da çok kötü hastalıklara gark etti.” (G, 186)

** *İstek:*

* *Nazar çık-da!* “Nazar çık ya!” (G, 199)

** *Karşılaştırma:*

* *Yağsılığınam, yamanlığıñam ilde hemişelik galyar.* “İyiliğin de kötülüğün de halk arasında daima kalır.” (TDG, 543)

** *Kesinlik / tastikleme:*

* -*Munuñ geñesini özüñ bilyäsiñ-dä.* “-Bunun danışmasını sen biliyorsun ya.” (TDG, 534)

* “*Basiñ*” diyeni bilen *Göroglı basdırcakmı?* ““Basın!” demesiyle Köroğlu bastıracağı mı?” (TDG, 531)

** *Pekiştirme / Kuvvetlendirme:*

* - *Meniñ-ä malımam yok, gızımam, oğlanlarımam yaş, gündeki iycek nanımızam Nazar candan karz alıp gelyäs.* “Benim de malım da yok, kızım da oğlanlarım da genç, günlük yiyecek ekmeğimizi de Nazar candan borçla alıp geliyoruz.” (G, 50)

** *Pişman olma:*

* ... *iñ soñunda gelip, öz ata vatanınıñ toprağına garılıpdır-ov – diyip, Valyanıñ kakası başını yaykadı.* “Valya’nın babası: “... en sonunda gelip kendi vatanının toprağına karıştı ya”, diye başını salladı. (G, 136)

** *Rica / İstek:*

* — *Äy, köpçülüğiniñ arası bilen geçiriñ-le*” diyip, *direktor pikirlendi.* “Yönetici: “- Hey, kalabalığın arasından geçersenize” diye fikrini söyledi.” (G, 156)

** *Soru:*

* *Çarıyar bey dälmi?* (Çarıyar zengin değil mi?) (TDG, 530)

* -*Eysem, sen özüñ gaydıp bilcek-dä?* “- Öyleyse, sen kendin dönebilecek misin?” (TDG, 534)

** *Şart ve zaman:*

* *Söz berdiñmi sözüñde tapıl.* “Söz verince / verirken sözünde dur.” (eogrenme.aof.edu.tr e-tarih 02. 2015)

** *Şüphe / İnançsızlık:*

* -*Puluñızı yığnañ, biri gelermi, zat edermi?* “Paranızı toplayın, biri gelir mi, bir şey yapar mı? (Kimbilir?)” (TDG, 531)

“*Kakacan gelermikä, gelmezmi?*” diyip, *üçüsem onuñ yoluna garap oturdular.* “Baba gelir mi ki, gelmez mi ki?” diye üçü de onun yoluna bakıp durdular. ” (G, 91)

* *Soñu nähili gutararka?* “Sonu nasıl biter ki?” (TDG, 532)

** *Tahmin ve belirsizlik:*

* - *Bu yedi doganiñ soñi nähili borka, Alandan başgasınıñ her haysısınıñ bir topar oğlı bar.* “- Bu yedi kardeşin sonuncusu nasıl biri olabilir ki, Alan’dan başka diğerlerinin her birinin birer ikişer oğlu var.” (G, 5)

* -*Nähili yigitkä, nähili adamka,*... “- Nasıl bir yiğit ki, nasıl adam ki, ...” (e-mekdep.com e-tarih 01. 2015)

8. Pekiştirme enklitikleri vurgusuzdurlar.

Enklitiklerin tamamı vurgusuzdur. Yukarıda yeterli örnek olduğu ve bu örneklerdeki dil birlikleri vurgusuz olduğu için tekrar örnek koymaya gerek görülmedi.

9. Pekiştirme enklitikleri kullanılmadıkları zaman, anlamdaki küçük farklılık dışında, “ağırlayıcı”dan çoğunlukla, bir şey eksilmez. (s.43)

Enklitikler, cümleden atıldıklarında sadece küçük bir anlam farklılığı olması dışında cümlenin anlamında bir eksiklik oluşturmazlar.

* *Vah, bizem gicesi bilen şol kaçakları agtaryarıs-da.* “Vah, biz de gece vakti kaçakları arıyoruz ha!” (TDG, 535)

Sonuç:

Sonuçta şunları söyleyebiliriz.

1. Yukarıda incelenen dil birlikleri, bazıları ile ilgili tartışmalar devam etse de Türkmen Türkçesi gramerlerinde “ovnuk bölekler” adıyla ayrı bir başlık altında değerlendirilmektedir.

2. Bu dil birlikleri bütün kelime türleriyle birleşebilmekte, genellikle anlamı kuvvetlendirmekte veya geldikleri kelime, kelime grubu ya da cümleye küçük, farklı anlamlar katmaktadır. Küçültme ifadesi, istek, şaşırma, rica, vs.

3. Edat görevinde kullanılsalardı, cümleden çıkarıldıkları zaman anlamda ya bozulma veya eksiklik olması gerekirdi. Ama bu yapılar cümleden çıkarıldığında sadece cümleye kattıkları pekiştirme, vurgulama, sınırlama, vs. gibi küçük anlam ayırt edicilikleri kaybolmaktadır. Cümlede bir bozulma ve eksiklik olmamaktadır.

4. Bu dil birliklerinin üst üste gelerek kullanılabilmesi de onların enklitik olabilecekleri fikrini güçlendirmektedir. Sıfat ve zarf olan kelimelerle birlikte kullanıldıklarında veya birleştiklerinde kuvvetlendirme ve pekiştirme anlamı daha çok ortaya çıkmaktadır.

5. Bu yapıların birbirlerinin yerine kullanılabilmeleri de görüşümüzü güçlendirmektedir.

6. Bu dil birlikleri vurgusuzdurlar. Vurgu kendilerinden önceki hecededir.

7. “ok, ök” Türkmen Türkçesindeki örneklerde her zaman ekleşmiş olarak kullanılmaktadır. Bu örneklerden hareketle bir edatken zamanla ekleşme eğilimi gösterdiği söylenebilir.

8. Türkmen Türkçesi gramerlerinde “ovnuk bölekler” olarak ele alınan yapılardan “-a, -ä / -ya, -yä”; özellikle cümle başında seslenmek için kullanılan ve kelimeye ekleşmeyen “ha, hä, he”; “ay, ey”; “hiy, hi, hey” gibi yapıların ünlem olarak da kullanıldıkları görülmektedir. Bu dil öğelerinin modal mı, ovnuk bölek mi, ünlem mi olduğu tartışmalıdır. Ekleşmeyen ve kelimedenden ayrı yazılan bu yapıları daha ayrıntılı incelemek gerekecektir. Bizce bu öğeleri ünlem kabul etmek daha uygundur.

9. “ne” ise, enklitik olarak değil bağlama edatı olarak incelenmelidir. Verilen örnekler de bunu destekler niteliktedir. Tek başına da bağlama edatı olarak kullanıldığına dair *bkz.* (Nalbant Özkan, 2005: 73 – 86; Biray, 2013: 207 – 216)

10. Türkmen gramerlerinde “-ka, -kä (< -ken < eken < erken)” ile -ka, -kä (<-kanı, -keni < eken < erken)’nin aynı kökten geldiği ifade edilmekte ve aynı başlık altında ele alınmaktadır. Bazı -ka, -kä / -kan, -kän’ler “iken” anlamında kullanılırken bazıları da şüphe belirten “ki” anlamıyla kullanılmaktadır. Kanaatimizce bu iki -ka, -kä ayrı ayrı ele alınmalıdır. Bu konuda ayrıca *bkz.* (Çağatay, 1978a: 266 - 271).

“iken” anlamındaki “-ka, -kä” gramatikleşme sonucunda ekleşerek kullanılsa da zaman bildirme ifadesinden uzaklaşmamıştır. Türkiye Türkçesindeki gibi zarf-fiil eki olma özelliğini hâlâ devam ettirmektedir. Bu iki anlamın ayırt edilebilmesi için şu bir iki örnek yeterli olacaktır:

Ol näme üçin çağırdıka? “O niçin çağırdı ki?” (TDG, 532)

... meñzärmikän ödyän. “... benzer mi ki diye düşünüyorum.” (TDG, 532)

Şunça halk arkasında durka, yaş döwleti ayaga çökerip bolmaz. “Bu kadar halk arkasında dururken, genç devleti eğdirmek olmaz.” (TDG, 533)

12. Bu dil birliklerinin yerine getirdiği kuvvetlendirme, pekiştirme, sınırlandırma, soru sorma, rica, istek, acıma, karşılaştırma, vs. gibi işlevleri ve söz dizimi içindeki kullanım ve işlevleri, enklitik olabileceklerini düşündürmektedir.

Kaynaklar

- A. M. Gorkıy Adındaki Türkmen Dövlət Universiteti Türkmen Dili Kafedrası (1962). *Häzirki Zaman Türkmen Dili – Sintaksis*, Aşgabat. (HZTD-S)
- AXMEDOV A. (1961). “-mi yüklemesi ve uning kullanişige dair”, “*Uzbek tili ve adabiyeti meseleleri*”, Taşkent, N 3, s. 45–49.
- AMANGELDİN I. (2014). Hekayalar Toplumu, (<http://www.ertir.com> e-tarih 02. 2015) (HT)
- AŞIROV Ç. (1986). Göreş, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı (G)
- AZIMOV P., AKBABAYEV A., ATANIYAZOV S., ÇARIYEV M., VEYİSOV B. (2008). *Türkmen Dili - Okuv Kitabı*, Aşgabat. (TD)
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema (2001) “Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: çI / çU”, *Kök Araştırmalar*, Cilt III, sayı: 2, Güz, s. 75–86.
- BAYLIYEV H. (1960). Häzirki Türkmen diliniñ grammatikasınıñ gısqa kursı. I. Bölüm, Aşgabat, 1948, s. 17–19; *Häzirki zaman Türkmen dili*, Aşgabat, s. 448–452.
- BİRAY N. (2008). “Kazak Türkçesinde Sınırlandırma İşlevli Dil Birlikleri Üzerine gana, qana, tek, -aq”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c.5, s. 4 (Aralık), s.48–83.
- _____ (2009). “Kazak Türkçesinde Modal Söz (Kelimenin Dokuzuncu Türü mü?)”, *Turkish Studies*, Volume 4/3 Spring, s.338–361.
- CLAUSON Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pree-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- CRYSTAL D. (1994). *A Diztionary of Linguistics and Phonetics*, Blackwell, Oxford.
- ÇAĞATAY S. (1978a) “Türkçede ki < erki”. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, AÜ DTCF Yay. Ankara, s.266–271.
- _____ (1978b) “Kazan Lehçesinde Bazı Te’kitler”, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, AÜ DTCF Yay. Ankara, s.168–175.
- DEMİR İ. (2014). “Güneybatı Anadolu Ağzlarındaki Pekiştirme Ekleri Üzerine”, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7/2, s. 106 – 124.
- DERYAYEV H., İkbal (<http://talyplar.com/read.php?bid=18841> e-tarihi 01. 2015).
- DERYAYEV H. (?) *Eserler Yığındısı, I. Tom, İkbal – Roman*. (HD)
- ERCİLASUN A. B. (Editör) (2007) *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yay.
- _____ (2008) “La Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi”, *Dil Araştırmaları*, S.2-Bahar, Ankara, 35–56.
- ERDAL M. (1991) *Old Turkic Word Formation*, C. I,II. Wiesbaden.
- _____ (2000). “Clitics in Turkish”, *Studies on Turkish and Turkic Languages, Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, Lincoln College, Oxford, August 12–14, 1998. (Edited by Aslı Göksel and Celia Kerlake)*, Wiesbaden, s. 41–48.
- ERGİN M. (1988). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- EZİZOV G. (1995). *Saylanan Eserler, Bereket-Bina*. (GESE)
- GABAİN A.von. (Çev. M. AKALIN) (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- GOLİ A. (2012). *Göroglı Eposı*, Türkmeni Halkınıñ Medeni-Sıyası Ocağı, Sweden. (GE)

- GURBANPESOV K. (1995). Oylanma Bayrı, Aşgabat. (KG)
- HACIEMİNOĞLU N. (1992) *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: MEB Yay.
- İPEK, B. (2009). “Divanü Lugati’t-Türk’te Geçen Enklitik Edatları”, *Turkish Studies*, Volume 4/3 Spring, s. 1199–1212.
- KARAAĞAÇ G. (2009). “Edat Üzerine Düşünceler”, *Gazi Türkiyat*, Güz, sayı:5, s. 157–169.
- KARAHAN L. (2009) “Vurgulama İşlevli Dil Birimleri Üzerine”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslar arası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*. (27–28 Ağustos 2007), C.I, İstanbul, s.313–322.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri-I, Fiil – Basit Çekim* (2006), Ankara: TDK Yay.
- KAŞGARLI S. Mahmut (2004). “Uygur Türkçesinde la Edatı Üzerine”, *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara, s.1731–1735.
- KOCASAVAŞ Y. (2003). “Çağatay Metinlerinde Görülen LA Hakkında”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 242, Şubat, s. 183–188.
- KOÇ A. (2010). “Kelime Sonunda Ünsüz Türemesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 28, s. 47–67.
- KORKMAZ Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara.
- _____ (1995–1). “Türkçede ok/ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar. I*, TDK Yay. Ankara, s. 98–109.
- _____ (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara.
- LESSİNG Ferdinand D. (1995). *Mongolisch – English Dictionary*, Bloomington- İndiana, 1995. (Türkçe çev.: G. KARAAĞAÇ (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara.)
- NALBANT, M. Vefa (2004). “Türkçe Enklitik Edatı “LA””, *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, (20–26. 09. 2004). TDK Yay. Ankara, s. 2157–2174.
- NALBANT ÖZKAN, B. (2005). “Ne Kelimesinin Farklı Bir Kullanışı Üzerine” *Türkoloji Dergisi*, XVI. Cilt, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği Yayınları:4, s. 73–86.
- NASKALİ GÜRSOY, E. (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, Ankara: TDK Yay.
- NURMAHANOVA Ä. N. (1971). *Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası*, Almatı. (TTSG)
- ÖNER M. (1999). “Türkçede Edatlı İsim Çekimi”, *Türk Dili*, Ocak, s.565.
- _____ (1999). “Edatların 'Karşılaştırma' ve 'Sınırlandırma' Bağlantıları”, *TDAY-Belleten, 1999/I-II*, Ankara, s. 147–157.
- ÖNLER; Z. (1996). “Türkçede LA Zarf Eki”. *Uluslar arası Türk Dili Kongresi, 1992, Bildiriler*, Ankara: TDK Yay.
- RAMSTEDT Vvedeniye v altayskoe yazıkavaniye (russkiy perevod), M., 1957, s. 78.
- RÄSÄNEN M. (1957). *Materialen zur Morphologie der Türksprachen Sprachen*, Helsinki.
- SALAN E. (2011). “Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde “hem” Sözcüğünün İşlev Bakımından Karşılaştırılması”, *Turkish Studies*, Volume 6/11 Winter, s. 1670–1686.
- ŞAHİN E. (2009). “Tatar Türkçesinde uk/ük Kuvvetlendirme Edatı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı:180, s.203–215.
- TEMİR A. (1946). “Uygurca Ançulayu ve Altay Dillerinde Ançu Sözü Hakkında”, *Türk Dili-Belleten*, seri: III, sayı. 6–7 (Mart), s. 569–585.

TULUM M. (1993). “-La / -Le Ekine Dair”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt: XXVI, İstanbul, s.157–164.

Türkmenistanın Prezidentiniň Yanındaki Ilım ve Tehnika Baradaki Yokarı Geňeş Magtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat Institutı, *Türkmen Diliniň Grammatikası – Morfologiya*, TDK Yayınları, Ankara, 2000.) (TDG)

ÜSTÜNER A. (2003). *Türkçede Pekiştirme*, Elazığ.

VARDAR B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

WELSAPAR Ak (2002). Kepjebaş, Stockholm. (K)

www.gunesh.org/turkmen

<http://ertir.com>

<http://talyplar.com>

turkmensahramedia.net

<http://enedilim.com>

<http://vk.com>

www.turkmenhost.com

<http://wap.ertir.com>

www.tmolympiad.org

e-mekdep.com